

PEYAMİ SAFA'NIN ROMANLARINDA AYDINLAR*

ZELİHA GÜNEŞ**

ÖZ

Peyami Safa, romanlarında genellikle Türk toplumunda yaşanan aksaklıkları, batılılaşmanın yol açtığı değerler karmaşasını anlatır. Roman kişileri, özellikle de başkişi konumundakiler söz konusu karmaşadan fazlasıyla etkilenen bireylerdir. Yazar, bunların içinde doğu-batı değerleri, materyalizm-idealizm arasına sıkışmış bunalımlı yarı aydınlara ağırlıklı olarak yer vermiştir. Bu kişilerin çoğunluğu başlangıçta gelenekleri bir yana bırakıp yeniye ayak uydurmaya çalışsan, o sırada çıkan sorunlara çözüm üretmekte sıkıntıya düşen, mutsuz bireyler olarak görünür. Ama zaman içinde yeniye uyarken eski değerlere gereken özeni göstermeyi öğrenir ve bunalımdan kurtulurlar.

Peyami Safa'nın romanlarında ayrıca, bunalımdan çıkmalarında bu kişilere yardım eden bir aydın tipine daha rastlanmaktadır. Ancak söz konusu aydınlar genellikle yalnızca bu yönleriyle ele alınır ve kişilikleri başka yönleriyle tanıtılmaz, özel yaşamları verilmez. Başka bir dikkati çeken nokta da Peyami Safa'nın öteki roman kişilerine eleştirel yaklaşımlarda bulunurken, "yazarın sözcüsü" diyebileceğimiz bu aydınlara hep benimseyici bir tutum takınmasıdır. Onlar âdeta yazarın ele aldığı konularla ilgili iletilerini vermelerini sağlayan birer sözcüdür.

Anahtar sözcükler: roman, aydın, yazarın sözcüsü, doğu, batı.

INTELLECTUALS IN PEYAMİ SAFA'S NOVELS

ABSTRACT

Peyami Safa, generally describes the problems that people faced in the process of westernisation as well as the values that lost in Turkey. The main characters in this novels are the ones who were affected most from this process. Drawing on this live, the author mostly emphasizes values of the west and the east, the care of the semi intellectuals who were captured in between the values of east and west. Most of his characters appear to be unhappy and unable to solve the problems that they face. The characters become capable of dealing with their problems and solving them when they realize that they need to protect the old values while practising the new ones.

It's possible to see secondary characters who help the main characters solve their intellectual problems. However, they are presented only with this function in the novels and their human side, private lives are not mentioned at all.

* Bu adla, 26 Mayıs 2004'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde yapılan II. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumunda Peyami Safa'nın *Mahşer*, *Fatih-Harbiye*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı eserlerini inceleyerek hazırladığım bir bildiri sunmuştum. Bu çalışmada ise yazarın tüm romanları ele alınmış ve yeni bir yaklaşımla değerlendirilmiştir

** Yard. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, TÜRKİYE.

Another interesting point in Peyami Safa's novels is that his characters stand as the representatives of the author. The author has a criticizing approach to other characters. However, he simply accepts the main characters as they are. In this respect, one can say that the main characters are like "the spokesman" of the writer.

Key words: novel, intellectual, spokesman of writer, east, west.

Bir yazısında gerçek aydını "gerçek münevver, bütün ilimlerin ve felsefe sistemlerinin esasları, tarihî safhaları ve son verileri hakkında bilgi sahibi olan ve bu bilgiyi, şahsî temayül ve ihtiraslarının tesirinden kurtarıp objektif plânda fikir hâline getiren insandır" diye tanımlayan Peyami Safa, gerçek aydının Türkiye'de de bütün dünyada da az olduğunu kabul eder. "Yarı münevver ya da sözde münevver" denebileceğini belirttiği az çok münevverlere ise her yerde rastlanabileceğini öne sürer.¹ Nitekim Peyami Safa'nın kendi adıyla yayımladığı romanların altısında aydın vardır. Bunlardan yedisi yarı aydın, dördü gerçek aydındır.

Peyami Safa, Mustafa Baydar'ın yaptığı bir söyleşide Nurullah Ataç'ın, kendisinden tahlil romanını Türk edebiyatına sokan kişi olarak söz ettiğini belirttiikten sonra konuyla ilgili olarak şunu söyler:

"...Fakat Şimşek adındaki acemice ve sathî tahlil denemelerinden sonraki romanlarımda insan ruhunun güneşsiz, hatta yıldızsız taraflarına nüfuz etmek için sarfettiğim gayretlerin arttığını biliyorum."²

Gerçekten de Peyami Safa romanlarında insanın iç dünyasına en çok eğilen, onun ruhsal yaşantısına ağırlık veren yazarlarımızdan biridir. Zaten romanlarının birinci derecedeki kişileri hep bunalım içinde olan bireylerdir. Konunun daha da ilgi çekici yönü bu kişilerin önemli bölümünün aydın oluşudur. Kimi zaman da ikinci derecedeki kişiler arasında aydınlara rastlamaktayız. Romandaki yeri birinci derece olan aydınlar ciddi bunalım yaşayan insanlardır. Eser içinde, söz konusu kişilerin nasıl bunalıma girdikleri, bu yüzden hangi sıkıntılara düştükleri tüm ayrıntılarıyla sergilenir. İkinci derecedeki kişiler arasında yer alanlar ise genellikle bunalımdaki insanlara yol gösterici ve yazarın sözcüsü durumundaki aydınlardır. O nedenle bu çalışmamda Peyami Safa'nın romanlarındaki aydınları bunalımlı aydınlar, yol gösterici ve yazarın sözcüsü olanlar ve bu iki gruba da girmeyenleri ise öteki aydınlar olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

¹ Peyami Safa, *Seçmeler*, Haz. Faruk K. Timurtaş, Ergun Göze. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s.27.

² Mustafa Baydar'dan aktaran Mehmet Tekin, *Peyami Safa ile Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, Konya, Mayıs 2003, s. 63.

1. BUNALIMLI AYDINLAR

Peyami Safa'nın roman kişileri arasında psikolojik yönden sıkıntılı insanlar dikkati çekecek kadar çoktur. Bunların içinde de aydınlar önemli bir yer tutmaktadır. Bunalımlı aydınların çoğu, eserlerin başkişisi durumunda görünüyor. Ancak biri ikinci derecedeki kişilerdendir.

Başkişi Olan Bunalımlı Aydınlar

Romanlarda başkişi olarak görünen bunalımlı aydınlar *Mahşer*'de Nihad, *Bir Tereddüdün Romanı*'nda Muharriir, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Ferit, *Biz İnsanlar*'da Orhan'dır.

Manşer ve Nihad

Nihad, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve bir gazinin yaşadığı sorunların konu edildiği *Mahşer*'in³ başkişisidir. Romanda kumral, elâ gözlü, "güzel" bir genç olarak tasvir edilir.

Nihad, savaştan önce bir yandan Darülfünûn'un Edebiyat Bölümünde okurken, bir yandan da iki okulda birden öğretmenlik yapmıştır. Çanakkale'de omuzundan yaralanıp üç ay izinle İstanbul'a döndüğünde büyük bir düş kırıklığı yaşar. Öğretmenlik isteğiyle başvurduğu Maarif Nezaretinde "münhal yok" diye geri çevrilir. Üstelik gazi olduğunu söylediğinde aldığı yanıt büsbütün üzücüdür: "*Efendim, hep gaziyiz... cepheye vazifenizi yapmışsınız bana ne?*"

Nihad'ın içinde bulunduğu durum son derece sıkıntılıdır. Ne düzgün bir iş bulabilmiştir, ne de barınacak bir yeri vardır. Kimsesizdir; uzaktan akrabası olan "teyze" dediği yaşlı kadının öldüğünü öğrenince eski bir arkadaşına sığınarak bir süre onda kalır. Öğretmenlik bulamayacağını anlayınca da bir komisyoncuda hesap tutma işini kabul eder. Fakat hile, dalkavukluk bilmeyen dürüst bir insan olduğu için kirli ilişkilere tanık olduğu bu işte fazla kalmaz, ayrılır. Buna karşın, geçim sıkıntısı yaşayacaklarını bile bile evlenir. Yokluğa alışık olmayan karısıyla ilişkileri de bu yüzden sık sık bozulur.

Nihad bir tiyatrodaki suflörlük işi bulur. Fakat oynayacakları oyunun tek kelimesini bile bilmeyen sorumsuz aktörlerle bu iş yürümez. Yazar arkadaşı Kerim Beyin aracılığıyla bir gazete için fıkra yazmaya kalkar. Ancak Merkez-i Umumiyye'nin nabzına göre şerbet vermediği, ihtilâlcî bir havası olduğu için "*Fırka hoşlanmaz*" gerekçesiyle yazıları geri çevrilir; bu iş de başlamadan biter. Eşine sıkıntılarını anlatırken görürüz ki sorunun yalnızca kendisiyle ilgili olmadığını, ülkenin tüm gençlerinin çıkmaz içinde kıvrandığının bilincindedir:

³ Peyami Safa, *Mahşer*. Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

"Göriyorsun. Memleketin halini görüyorsun. Bu vaziyette gençlere felâh var mı? Ne yapabiliriz? Ben bir ihtiyat zabıtiyim. En müthiş cepheye ateşe girdim, kurşun yedim. Tahsilim, zekâm, iradem var. Başvurmadık kapı bırakmadım. İltimasım olmadığı için hükümet bana iş vermedi. Gümrük dalâveresini bilmediğim için tüccar yanına giremedim. Seniha Hanımın hırsız eline altıncı parmak olmak istemediğim için onların işine yaramadım. Beni tekrar orduya bile almak istemiyorlar." (s.205)

Nihad ülkede her şeyin kötüye gittiğini görüp dürüst bir insan olarak düzgün bir iş bulamayacağını anlayınca, çarenin ihtilâl yapmak olduğunu düşünür:

"Her taraf batacak aile, fırka, hükümet, matbuat, tiyatro... hepsini gözlerimle gördüm, hepsinin içinde yaşadım. Bunları kökünden ıslah etmek lâzım. İhtilâl! Başka çâre yok. İhtilâl lâzım! Kudurmuş, zelil, alçak bir muhitte didişmek için ihtilâl! Türkiye'nin namusunu kurtarmak için ihtilâl! Asırlardan beri Türkiye'de habâset muzafferdir, fazilet her zaman beyninden vurulmuşa döner. Bu memleketin namuslu oğulları ya kaatedilmiş, ya kahırlarından can vermişlerdir. Osmanlı tarihi bir mezbahadır: orada her zaman bir cellâtın şan ve şerefine, bir namuslu adamın şehâdetine tesadüf olunur. Hüür başların hepsi kılıç yemişlerdir. ... Sana böyle, namuslu oldukları için boğulan, vurulan, hapsedilen, sürülen, kahırlarından öldürülen kimleri sayayım? Mithat Paşa, Namık Kemal, Fikret... Ziya Paşayı aç, Namık Kemal'i aç, Fikret'i aç, bütün vatanperver şairlere sor, hepsi bu memleketin doymak bilmez kargaların dişlerinde paralandığını söyleyecekler. Biz lâşe değiliz, bunu isbat etmeliyiz, ihtilâl lâzım!" (s.205).

Bu düşüncelerle arkadaşlarıyla gizli bir gençlik toplantısı yapar ve bu toplantıda gizli bir "ihtilâl teşkilatı" kurmayı kararlaştırırlar. Ancak kısa süre sonra Nihad tutuklanır. Üç gün sonra bırakıldığında eşinin evi terk ettiğini görünce bunalıma girer. İntihar girişiminde bulunursa da son anda vazgeçerek ölümden kurtulur.

Nihad, ihtilâl girişimi karşısında "teheyyüce fazla kabiliyetiniz var. Başkalarının ızdıraplarını da yükleniyorsunuz" yorumunu yapan arkadaşı Mehmed Kerim Bey'e hak verir. Kendisi de öyle düşünmektedir:

"Evet. Şahsıma ait felâketlerim, 'bardağı taşırın damla'lardır. Bana ızdıraplarım, muhitimden, cemiyetten geliyor, çok doğru anlıyorsunuz" (s.278).

Romanın sonunda akrabasının yanında kalan eşini bulur, onunla barışır. İki birlikte yeni bir yaşama başlama kararı alırlar.

Nihad eğitilmiş, yurtsever, çalışkan bir insan olmasına karşın dürüstlüğe değer verilmeyen bir düzende bunalıma düşmüş, kimsesiz bir insandır. Ayrıca, ileriye hesaplamadan evlenmek, yasa dışı işlere girişmek gibi yanlışlıklarından da

zarar gören toy bir gençtir. Bu haliyle, Nihad için bunalımlı bir yarı aydın genç denebilir.

Bir Tereddüdün Romanı ve Muharrir

*Bir Tereddüdün Romanı*⁴ adlı eserin başkişisi Muharrir, romanın önemli bölümlerinin anlatıcısıdır; kendi yaşadıklarını kendi ağzıyla anlatır. Bir gazetede çalışmaktadır. Ayrıca eserde yer yer alıntılar yapılan “Bir Adamın Hayatı” adlı kitabın da yazarıdır. Bohem bir yaşantı sürdüren muharririn çoğu günü otellerde ya da arkadaşlarında geçer. Arkadaşlarıyla günler süren âlemler düzenler, bazen de uyuşturucu kullanır.

Kadınlarla ilişkisi düzensizdir. Bazen aylarca, hatta yıllarca “kadın yüzü” görmez. Bazen de ansızın “bir kadın istilasına” uğrar, birkaçıyla birden tanışır. Bu kadınlar genellikle okumuş, dış ülkede bulunmuş, “kültür sahibi” insanlardır. Onlar yazarı arar, birlikte olmayı önerirler. O da isterse kabul eder, istemezse nazıkçe reddeder ya da ortalıktan kaybolur.

Yazar-anlatıcının –evlenmeyi düşündüğü kişi bile olsa– kadınlara tam olarak güvenmediği ortaya çıkıyor. Ama bunun nedeni anlaşılamiyor:

“Yirmi altı yaşını fazlaca geçen Muallâ Hanıma zekâmızın bize her zaman dost olmadığı ve tereddütlerimizin saçlarımızı ağartacağını söylemedim; çünkü, ne kadar entelektüel olursa olsun bir kadınla erkek arasındaki farkı hesaba katıyordum” (s.55).

“Monden” kadınları sevmez. Kitabı tuvalet eşyası gibi düşünen bu kadınların bilgilerinden nefret eder. Kadınların erkeğin kıskançlığını kıskırtmak için yaptığı hesapları da adî bulur. Ona göre kadın ancak bu ilkeliklerden kurtulursa aydın olabilir, erkek düzeyine yaklaşabilir:

“Bence kadının münevver olması ve erkek seviyesine yaklaşması demek, her şeyden evvel bu iptidâî koketriden ayrılması demektir. Romantik devirlerde bu nevi cilvelere aşk mâni olurdu, şimdi de kültür” (s. 56).

Anne olmaktan kaçınan kadınları şiddetle eleştirir:

“Yeni kadınların çoğu ana olmayı zarafete mugayir bir şey sayıyorlar ve çocuk viyaklamasından nefret ediyorlar. Sen de onlardan değil misin? Fakat bu nihayetsiz bedbinliğin nereden geliyor? Kadının ebediyeti zekâsında değil, rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır. Senin ümitsizliğin buradan geliyor. Pirandelli mütercimi değil, bir çocuk anası olarak ebedileşebilirsin” (s. 180).

⁴ Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

Baba olmayan erkekleri de yaratmanın sancısını çekenlerden ayırarak eleştirir. Ona göre, insanlar doğayı inkâr etmekten kaçınmalıdır:

“—Onların içinde de yaratmak için ruh sancısı çekenler müstesna; baba olmıyanlar ana olmıyanlardan farksızdurlar. En az inkâr edebileceğiniz şey tabiattır. Üst tarafı az çok safsataya müsaittir. Ve bir çok nazariyelere esas teşkil edebilir” (s. 182).

Evlenmeyi hep tereddütle karşılarsa da bir gün bütün geleneksel koşulları taşıyan bir aile kurmayı ister. Ancak “asrî aile” sözünden nefret eder. Öte yandan “kapalı olmak” da bir kusurdur:

“Eski ailelerin büyük bir kusurları vardı: Kapalı olmak; eski ailelerin büyük meziyetleri vardı: Gene kapalı olmak. Bu kapalılık onların zihinlerini kapamak suretiyle bir kusur, fakat seciyelerini muhafaza ettirmek itibarıyla bir meziyet oluyordu. Yeni ailelerin de büyük bir meziyetleri var: Açık olmak; büyük bir kusurları da var: Gene açık olmak. Bu açıklık onların zihinlerini açmak suretiyle birer meziyet, fakat seciyelerini bozmak suretiyle birer kusur oluyor. O halde, bugün için mükemmel bir zevcenin vasıflarını tayin etmek kolaylaşıyor: Eski ailelerin kapalı ahlâkî terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikrî terbiyelerini haiz bir genç kız” (s. 48).

Bu sözlere bakıldığında yazarın kararsızlığının onu tam bir açmaza götürdüğünü anlaşıyor. Çünkü aynı şeyleri hem kusur, hem meziyet olarak görmektedir. Sonuçta, aradığı eski ailelerin kapalı ahlâkî eğitimiyle yeni ailelerin açık düşünceye dayalı eğitimlerini almış bir genç kızı bulduğunu düşünerek Muallâ'ya evlenme teklifinde bulunur. Onun yanıtını beklediği sürede de kendisi, açık olmak gibi bir kusurları olan yeni ailelerden geldiği muhtemel kadınlarla gününü gün eder.

Gerçekte evlenmenin insanı yalnızlıktan kurtarmayacağını düşünür: “... Evlenmek insanı yalnızlıktan kurtarmaz, belki daha müthiş bir yalnızlığa atar. Bu iki kişinin bir arada ve ayrı ayrı yalnız kalması demektir ki cemiyetten gelecek imdadın da kıymetini sifıra indirdiği için en ümitsiz yalnızlıktır” (s. 174).

Evlenme konusundaki kararsızlığının mutsuz olma korkusundan kaynaklanmadığını öne sürer. Çünkü o hiçbir şeyden tam bir mutluluk beklemez. Tersine insanların mutluluk kadar acıyla da karşılaşacaklarını düşünür. Bu konuda dilencisiyle, milyarderiyle tüm insanlar arasında bir eşitlik olduğundan emindir:

“Hayattan aldığımız her zevki ona muadil bir ıstırapla ödediğimizi bildiğim için, hiçbir şeyden yüzde yüz saadet ümit etmiyor ve yüzde yüz felâketten korkmuyordum. Bunun ikisi de inkânsızdır. Çünkü ruhî varlığımız: hazlo kederin muvazenesine istinat eder, işte en büyük adalet ve müsavat! İnsan, çektiği ıstırap

nisbetinde zevk duyar: Ne kadar acıkırsa yemekten, ne kadar yorulursa dinlemekten, ne kadar ararsa bulmaktan o derece zevk alır. İhtiyaç ve ıstırapla muvaffakiyet ve saadet arasındaki bu riyazî tenasüp, bütün insanlar arasında tam ve ezeli bir müsavat temin etmiştir. Eğer bir adamın hayatında duyduğu haz ve keder yakınları hesap edilecek olursa görülecektir ki hiç kimse kimseden daha fazla ne mes'ut ne de bedbahttır. Hepimiz kakhahalarımızı göz yaşlarımızla öduyoruz ve bu hususta bir dilenci bir milyarderden farksızdır" (s. 49).

Romanın sonunda muharririn, Muallâ'nın yanıtını beklemekten caydığını öğreniyoruz.

Muharrir, hemen her konuda ikilem içindedir. Bir yerde " *Mânâya mânâ veren biz değil miyiz?*" (s.122), başka bir yerde "Kaderimi yapan benim" der; ama arkasından da şunu ekler: " *fakat beni yaratan bir ben daha var ve birbirlerine bağlanarak nâmütenahiye doğru giden bir ben silsilesi içindeyiz. Bunların arasındaki gizli nisbetleri irademizin içinde farzederek mukadderatımıza hakim olduğumuzu iddia edebiliriz; fakat irademizi bu nisbetler haricinde, fakir ve müstakil bir kuvvet sayarsak, açık denizlerdeki ceviz kabuğundan farkımız yoktur. Nihayet manevî sahada her şey bir tasavvur, bir tefekkür tarzı mes'elesinden ibarettir ve varlık, nasıl düşünersek öyledir. Hattâ şu son fikrin aksini bile düşünersek doğru olduğunu görürüz*" (s.139).

Görüldüğü gibi muharrir, bir düşüncenin hem kendisini, hem de aksini doğru buluyor. Burada bir çelişkiye düşüyor. Bunda onun genelde kararsız bir insan olmasının etkisi büyüktür. Zaten kendisi de sürekli "tereddüt" içinde olduğunu, bütün kitaplarını bu konuyu açıklamak için yazdığını belirtir. Tüm sanatçılar ve aydınların inanmakla inkâr arasında kararsızlık geçirdiğini, dahası tüm Avrupa'nın da aynı durumda olduğunu öne sürer. Ölümle yaşam arasında bir sınır olan tereddütten karara geçilmesini ister. Zaten sol akımların tahmin edemedikleri bir dönemin –savaş sonu döneminin– kapandığını, artık şüphe ve tereddüdün kalmayacağını düşünmektedir. Ona göre, Marksistler yalnızca kuru gürültü yapmaktadırlar. Ancak muharrir toplumun bir sarsıntı geçirdiğini, her insanın her fenalığa gücünün yeteceği yerde toplumun iflas ettiğini belirtir. Ayrıca, şüphe ve tereddüt de insanları fuhşa, alkole, sefaletle sürükleyerek perişan eder. Klâsik ve ezeli ahengi hissetmeyen bu insanlar canlarından usanacak noktaya gelirler. Özellikle inançsız insanlar Birinci Dünya Savaşının yarattığı sarsıntıyı insanlığın yıkılışı sanmışlardır. Sol cereyanların tahminlerinin tersine savaş sonu dönemi kapanmıştır; kuşku ve kararsızlık da ortadan kalkacaktır. Muharrir, savaştan sonra bütün felsefe sistemlerinin iflas ettiğini düşünmektedir. Zaten " *Ancak 'izm'siz düşünemediği gün insan zekâsının hürriyetinden ve genişliğinden bahsedilebilir. Kafamızın zinciri bu 'izm'dir: Sistemcilik ve nazariyeciliktir*" (s.204).

Muharrir, uyuşturucu kullanmaktadır. Daha önce hiç uyuşturucu kullanmamış olan kadın arkadaşının kullanmasına da neden olur.

Sonuçta muharrir, insan için zararlı olan şeyleri bilen, iyiyi kötüyü ayırt eden ama yanlış davranışlardan kaçınma iradesini gösteremeyen, kararsız, bunalımlı bir yarı aydın olarak görünmektedir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve Ferit

*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*⁵ romanının başkişisi Ferit, tıp fakültesinde dört yıl okumuş; sonra orayı bırakıp felsefe öğrenimine başlamış bir öğrencidir. Avrupa'da dışişleri memurluklarında bulunmuş, ayyaş, çapkın, Tanrıya inanmayan, çocuklarıyla ilgilenmeyen bir baba ile yarı sanatkâr, yarı deli; ama kültürlü, genç sayılabilecek yaşta veremden ölmüş bir annenin oğludur. Kendisi bir pansiyonda kalırken, verem hastası kızkardeşi, yaşlı teyzesi ile yaşamaktadır. Ferit, saatini rehin bırakacak kadar ciddi para sıkıntısı çeker. Teyzesi varlıklı olmasına rağmen Ferit'e yardım etmez. Babası zaten ilgisizdir. Ondan da hiç yarar yoktur. Ancak romanın sonlarına doğru, pansiyondaki komşularından Tosun, Ferit'in teyzesinin parasını çalıp ona verdikten sonra maddî yönden rahatlar.

Ferit, iyiliksever bir insandır. Her birinin bir bedensel ya da ruhsal sıkıntısı olan pansiyon komşularıyla iyi ilişkiler kurar. Tıp bilgisinden yararlanarak hastalara yardımcı olmaya çalışır. Eli para gördüğünde ise en yoksul komşusu Eda Hanım ve ailesine hatırı sayılır miktarda maddî yardımda bulunur.

Psikolojik yönden sıkıntılı, karamsar bir kişi olan Ferit, her şeye olumsuz bir açıdan bakar. Ayrıca ciddi bir kimlik sıkıntısı yaşar, kendini boşlukta hisseder. Arkadaşı Muhtar'la tartışırken söylediği şu sözler, onun, içinde bulunduğu kötü durumu açıklar:

"... 'Anlaşıldı mı dostum?' Ben Türk değilim, insan değilim, hayvan değilim, tıbbiyeli değilim, felsefeci değilim, âşık değilim, zengin değilim, fertçi değilim, cemiyetçi değilim, milliyetçi değilim. Vafi beyin ecinnileri arasında oturan, iradesi çarpılmış, bir hafta sonra ne yapacağını bilmeyen, tenbel, hiçbir şeye yaramaz ve ömrünün yarısını Avrupa'da hariciye memurluklarında geçirmiş, ayyaş, zanpara, hedonist, ciddiyetin yalnız hayvanlara yakıştığına inandığı için dünyanın bütün dramlarına kahkahayı basan ve bunun için 'Gülener' soyadını alan bir baba ile, yarı sanatkâr, yarı deli, erkek düşkünü, veremli ve veremden iki yetişkin kızını kaybetmiş, ayyaş, kokainman, Paris'te okuduğu için kültürlü, genç yaşında ölmüş bir ananın *dêsencharte, dêmesuêr, desorientê, dêracinê, dêgenere* bir oğluyum" (s. 59).

⁵ Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

Kendisinin de belirttiği gibi Ferit iyi bir aile ortamında bulunmamış, düzgün bir aile eğitimi almamıştır. Çünkü hem annesi, hem de babası çocuklarına karşı ilgisiz, sorumsuzdur. Ferit annesini “günlük ve küçük sıkıntılara tahammülsüzlükten gelen haykırışlarıyla” hatırlar. Babasını ise duygusuz, alaycı kahkahalarıyla. Annesinin de babasının da yozlaşmış insanlar olduğunu sık sık düşünür ve söyler:

“... Benim anam klâsik ahlâka göre bir dejenere idi; onu mazur, hattâ normal görebilmek için babamın dejenere gözleri lazımdı. Sizin yeni dünyanızda da bunlara dejenere deyip çıkacak mısınız?” (s. 194).

Böylesi bir anne babanın çocuğu olan Ferit ne olduğunu anlayamayan, ne yapacağını bilemeyen bir kararsızdır. Daha da kötüsü, birtakım ruhsal bozuklukları vardır. Zaman zaman peşinden siyah bir köpeğin geldiğini ya da omuzuna bir elin dokunduğunu sanır. Kimi zaman baş dönmesi, kulağında uğultu ve titremeye kendini gösteren ve hiçbirini ötekine benzemeyen krizler geçirir. Bu krizlerin çoğunda da bir çıldırma korkusuna kapılır. Yıllarca tıp okuduğu için yaşadığı sıkıntıları değerlendirir ve kendisinin bir psikopat olduğunu itiraf eder. Fakat rahatsızlıklarını gidermek için tıba başvurmayı düşünmez. Vafî Beyi ve Yahya Aziz'i dinler.

Bir Mevlevî olan Vafî Bey, pansiyon olarak kullanılan evde odabaşılık yapmaktadır. Taifeye, yani cinlere, perilere inanır. Ferit'in, birileri boğazını sıkıyor diye uykuda bağırma larını da "taifeye" bağlar. Dualar okuyup üfleyerek, artık "taife de gelmeyecek" diyerek Ferit'i sakinleştirir. Felsefe öğretmeni Yahya Aziz ise felsefî görüşleriyle Ferit'in rahatlamasını sağlar. Aksi kanıtlanmadığı sürece hallüsinasyon konusunda lehte ve aleyhteki açıklamaların kabulünün de reddinin de haksızlık olacağını düşünür. Ferit'e hayaletlerini sevmesini, onlarla iyi geçinmesini ve kendini hasta olarak görmemesi gerektiğini söyler. Ferit bu öğütlerle rahatlar. Ferit'te romanın başlarından ortalarına dek görülen, daha sonra –herhalde geçtiği için– sözü edilmeyen bir çıldırma korkusu vardır. Onun bu korkudan kurtuluşunda da Yahya Aziz'le yaptıkları yatıştırıcı söyleşilerin payı olduğu anlaşılmaktadır.

Ferit'in huzursuzluğu, pek çok konuda kafasında soru işaretlerinin olmasıyla da ilgilidir. Örneğin aşk, onun için korkunç bir sorundur. Önceleri aşkı cinsel boyutuyla yaşar ve değerlendirir. Sevdiği kızın kimi davranışlarını, sözlerini uygun bulmaz. Bu yüzden araları bozulur. Fakat daha sonra maneviyata eğilimi artıkça cinsellikten kaçır. Sevgisini dokunmadan, uzaktan yaşamak; “ruh saklam-bacı” oynamak ister:

“Niçin böyleyim? Kabahat senin, yavrum, Selma! Bu kadar acıkmış bir âşıkta, birdenbire vücudun ve ruhun büfesi boydan boya açılmaz. Bütün bu kaba

görüntüüm içinde, seni yememek, bitirmemek ve kaybetmemek gibi bir inceliğim var. Seni kaçırmasaydım mahvolacaktın. Henüz toysun. Ruh suklabacı oynamak istemediğin için benim arzularımı kurbaçlamıyorsun. Hayır, bu kadar basit değil. İkimiz de mesafenin kurbanıyız. Birbirimizin realitemizi düzenliyemiyoruz. Aşk bir melekedir. Onun tekniği, uzun bir hasretin şiddetli bir ihtiyaç haline getirdiği samimiliği bertaraf eden bir ustalık istiyor. Aşk bir hayaldir ve realitenin bu kadar bol ışığına dayanamaz. Onun kendisine göre bir itiraf tekniği olmalı. Bunu ben de bilmiyorum, sen de” (s. 290).

Aşk konusunda kafasını karıştıran noktaları Yahya Aziz’e şöyle sorar:

“kendimde veya kendimi onda yok etmek özleyişleriyle karışıyor.” (s. 193)
“... Ve bana söyleyiniz: Nasıl bir dünyada ben, Selma’ya kavuştuğum takdirde, ondan mahrum kaldığım zamankinden daha az bedbaht olabileceğime emin olabilirim. Hiç âşık oldunuz mu? Oldunuzsa bu korkunç problemi bilirsiniz. İnsana ait her mesele gibi o da her meseleyi ihtiva eder. Bir şeyi bilmek için her şeyi bilmek lâzım olduğunu bize duyurur. Bazan Selma’ya karşı içimde uyanan müthiş kinin, beni ondan uzaklaştıran kinin aşk olduğunu biliyorum. Son tahlilinde sevdim onu.”

Aşkın gıdasının mesafe olduğunu düşünür. Ona göre “realite iğrenç”tir. Sevdiği kız Selma kendisinden kaçtığında da mutsuzdur, yakınlaştığında da. Selma yakınlık gösterdiği zaman kırıcı bir biçimde onu iter, sonra da bir daha gelmezse diye üzülür. Çıplaklığa, sırrı kaçmasın diye uzak kalır. Aptallığı “kadının en büyük meziyeti” olarak görür. Çünkü ona göre zeki kadın iyi konuşur, ama “sırsız ve anlamsızdır.” “İyi dost”tur, “fakat aşkla sevilmez.” Gerçekte onun için sır âdeti her şeydir:

“Sır nedir? Ebedilik. Sır nedir? Allah. Sır nedir? Enerji. Sır nedir? Hayat. Sır nedir? Ruh. Sır nedir? Cevher. Sır nedir? Her ilmin ve felsefenin varlığını anladığı, mahiyetini anlamadığı meçhul. Bizi çeken o. Yaşatan ve güden. Zekâ onu kovalıyor. Biz kovalayanı beğeniyor, fakat kovalananı seviyoruz” (s. 193).

Ferit önceleri dinsiz bir gençtir. Karşılaştığı tuhaf olayları akıl süzgecinden geçirmeye çalışır. Ancak zamanla bunları çözmeye aklın yetmediğini görür. Akıl ve bilimden kuşku duyduğu uzun kararsızlıklardan sonra bu konuları inançla bağdaştırdığında çözer. Örneğin, aşkın ilâhi sırrına ermek bir çıkıştır. Böylece ebediliğe ve Tanrı’ya ulaşılabilir. Ama bunun nasıl bir dünyada gerçekleşeceği de kafasındaki sorulardan biridir. Bunu şöyle anlatır Yahya Aziz’e:

“... Aşkın, büyük zıdlıkları birbirleriyle halü hamur eden temel duyguları bunlardır. Oradan ebediliğe ve belki Allah’a çıkar gibi de oluyorum. Beni nasıl bir yeni dünyada, ne çeşit bir iç riyazetiyle aşkın ilâhî sırrına erdirebilirsiniz?” (s. 194).

Yoksulluk konusu, özellikle çocukların çalışması onu çok rahatsız eder. Yoksulluktan, sefaletten kurtulmak için yeni bir dünyanın şart olduğunu düşünür. Fakat ideoloji tartışmalarından, sistem kavgalarından hoşlanmaz. "Hürriyet", "mülkiyet" gibi kavramların da birtakım zaruretlerin tutsağı olduğunu düşünür:

"... *İdeoloji kavgaları bana kelime kavgaları gibi geliyor. Hürriyet, mülkiyet, istihlal veya teknik gibi küllî mefhumlardan değil, içinde yaşadığımız sıkıntının tecrübesinden hareket etmek bana doğru görünüyor. Babuş'un sıkıntısı hürriyet yoksulluğu değil, ekmek yoksulluğudur. Hürriyetin en bol olduğu memleketlerde bizdekinden çok Babuş var. Sefalet var. Ve artıyor. Bu bir hürriyet problemi olmadığı gibi mülkiyet problemi de değil. Komünizmi burada anlamıyorum. Ferdden ferde değişen malik oluş proseslerini 'ferdi mülkiyet' mefhumunda topladığımız zaman sayısız hususilikleri ihmal ediyoruz bizi yine realiteden uzaklaştırıp medreseye düşürüyor. Hürriyet probleminde olduğu gibi hayatı bırakıp umumî fikirlerle oynamaya başlıyoruz. Fakat Babuş'un omuzundan kendisiyle beraber dört kişinin yükünü alan bir yeni dünya şarttır"* (s. 193).

Düşünce ve davranışlarına bakıldığında Ferit'in bir yarı aydın olduğu görülüyor. Her konu üzerinde kafa yorması, kendi yaşadığı sorunlara uzaktan bakabilmesi, özelleştirebilmesi, çevresine olan duyarlılığı, yoksul ve sıkıntılı insanlar için yeni bir dünya arayışı onun aydın olduğunu gösteren özellikleridir. Öte yandan kimi yanlışları, saplantıları da var: Kadınlarda aptallığın meziyet olduğunu düşünmesi, cimri teyzesini öldürmeyi planlaması, ruhsal sorunlarını çözmek için bilimsel arayışlara girmemesi gibi.

Biz insanlar ve Orhan

*Biz İnsanlar*⁶ romanının başkişisi Orhan uzun boylu, geniş ve yuvarlak alınlı, yuvarlak çeneli, ince kırpıklı, sık ve gür, siyah saçlı bir gençtir.

Darülmüallimin'de okumuş, fakat bitirmemiştir. Okulun kütüphanesinden çok yararlanmış, ayrıca kendi kendine Fransızca öğrenmiştir. Özel bir lisede başöğretmenlik yapmaktadır.

"Eşek Türk" sözüyle iki çocuk arasında çıkan kavgayı bir memleket ve tarih olgusu olarak görür. Ona göre bu, "Anadolu'nun İstanbul'la mücadelesinin bir küçük örneği, bir minyatürüdür." Avrupa'nın üstünlüğüne, bu memleketin battığına inanan Babiâli'nin bitiş belgesini Sevr'de imzalayarak teslim olduğunu düşünmektedir:

⁶ Peyami Safa, *Biz İnsanlar*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1997

“... Bu vatandaş kelimesini tekrarlayışımın sebebi mezuun millî, birinci sınıf memleket meselelerinden biri olmasıdır. Bir çocuğun başka bir çocuğun başına bir taş atmasını alelâde bir inzibat vâkiası telâkki etmeyiniz. Bu, bir memleket ve tarih vak'asıdır. Siz, belki Celâl'in bana koyduğu bir teşhisi tekrarlayarak, benim gene bir “nazariyeci” olduğumu söylecek veya düşüneceksiniz. Fakat ben dünyanın en ameli hakikatlerinden birini haber verir gibi tekrar ediyorum: Bu bir memleket ve tarih vak'asıdır. Anadolu'nun İstanbul'la mücadelesinin bir küçük örneği, bir minyatürüdür. Aynı dâva: İstanbul bu memleketin battığına inanmış ve inkıraz vesikasını Sevr'de inzalamıştır. İstanbul için karşısında durulmaz bir Avrupa faikiyeti, bir Avrupa medeniyeti vardır. Ona hücum edilmez, iltihak edilir, yüzde yüz teslimiyetle, münakaşasız ve mücadelesiz iltihak edilir. Babiâli şimdi böyle düşünüyor” (s.77).

Babiâli yetiştirmesi ve Avrupa dostu birçok Avrupalılaştırmış Türke göre Avrupa'ya yüzde yüz teslim olunmalıdır. Arkadaşına “Eşek Türk” diyen çocuğun annesi ve ölmüş babası da bu görüşteydi. Bu konuda okulda yaşanan tartışma ve yöneticilerle arasının bozulması üzerine, çocuğu kurtarmak için de işe yarayacağını düşünerek istifa eder. Bu deneyim, pedagojiye inancını yitirmesine neden olur. İçine “inandığı tüm nazariyelerin saçma olabileceği” kuşkusu düşer:

“... Hayatının beş ayı burada yok oldu. ‘Kazandığım tecrübe nedir? Pedagoji noktai nazarından sıfır. Yalnız bir şey öğrendim ki, pedagoji diye bir ilim yoktur. İnsan ruhunu insiyak ve temayül dilimlerine ayıran kaba bir tahlil ki derunî hayatın külçelerinden bihaber. Halbuki çocuğu da, büyüğü de, bu külçeler idare ediyor. Hiçbir temayül, hiçbir kuvvet, kabiliyet, meleke, fakülte, hiçbiri tek başına âmil değil” (s.89).

Çok bağlı olduğu materyalizm konusunda da kuşku duymaya başlar: Belki de materyalizmin, maddenin simgesel bir izahı, bir tarafından görülmesi olduğunu öne süren Necati haklıdır. İşsiz geçen günlerinde bol bol düşünme fırsatı bulan Orhan, materyalizme yönelmesinin, daha çok, aşırı dinci ve gerici bir insan olan babasının baskısına isyan etmesinden kaynaklandığının farkına varmaya başlar. Bu isyan o derecededir ki evi terk ederken “ahmak softalar” dediği tüm akrabalarıyla da ilişkisini kesmiştir. Orhan “gerilikten, çirkinlikten, yoksulluktan nefret ettiği için materyalizme yönelmiştir. Ona göre materyalizm yalnız bir inanç değil,” bütün medenî güzelliklerin adıdır. Necati'yle tartışmalarından sonra “materyalizmin maddeye ait bütün güzellikleri temsil etmekten uzak” bir inanış olduğunu düşünmektedir. Yine de onda sevimli bir yan bulur: Güzel şeyler vaat eden materyalizm “bir aldanişa olan ihtiyacı karşılamak”tır. Ayrıca toplumsal mücadele isteği de uyandırmaktadır. Orhan bir ara Ankara'ya gitmeyi düşünürse de biraz daha İstanbul'da oturmaya karar verir.

Orhan, Vedia'yla karşılaşıncaya dek "ömründe bir kere bile sevmemiş" olduğunu fark eder. Âşık olduğunu söyleyen arkadaşlarını da hep küçümsemiştir. Ona göre aşk "*düşünecek başka mevzuları olmadığı için bütün iç dikkatlerini bir tek nokta üstünde teksif eden avare ve tembel ruhların bir fantezisi*"dir ya da bir "muhayyile oyunu"dur. Necati'ye kendinde aşka yetenek olmadığını söylerken, gerekçe olarak da aldanmak korkusunun kendisini daima inatçı çözümlemelere sevk ettiğini belirtir.

İşgalci Avrupalıların Anadolu'ya uygarlık getirmek için değil, Türk halkını tutsak etmek için geldiklerinin bilincindedir. Onlarla yakın ilişki içinde olan Samiye Hanıma sömürgecilerin gittikleri her yerde yaptıkları gibi memleketin "hür fikirli" adamlarını Malta'ya sürdüklerini, sonra da softalarla el ele vererek Ortaçağ zihniyetini egemen kılmaya çalışacaklarını söyler. Çünkü ancak bu koşullarda ülkeye egemen olacaklardır.

Hasta Vedia'nın kapısında kalp spazmları geçirerek aşk, para, eşitlik ve ölüm gibi konuları konuşur Necati'yle. Yaşadığı şeyler eski düşüncele-rinin tersi çıkmıştır. Sonunda ölüm karşısında herkesin eşit olduğunu anlamıştır:

"Kendimi materyalist sanıyordum. Üç senedenberi aşkların en romantik cinsiyele seviyorum. Hayatımın en büyük kararları, içimin en büyük saldırıları fikirlerime tamamıyla zıd çıktı. Süleyman'a da bir zamanlar kanar gibi oldum. Saadeti maddi şartların düzelmesinde sanıyordum. Elime para geçti. Şaşım kaldım. Hiçbir fark yoktu. Bazan sefalet günlerimin hasretini bile çekiyordum. En büyük meselenin müsavatsızlıkta olduğuna inandığım anlar oldu. Hangi müsavatsızlık? Ölüm karşısında hepimiz biriz. Bu gece Vedia'yı kurtaracak mucizeye bütün servetimi vermeğe hazırım. O kurtulmayacaksa şimdi o servet beş misli, yüz misli olmuş ne fayda?" (s. 414).

Görüldüğü gibi Orhan, romanın başlarında –aşırı dinci, yobaz babasına duyduğu tepkiyle– maddeci anlayışta bir gençken, zamanla duygu dünyasını alt üst eden olayların da etkisiyle idealizme yönelir. Artık milliyetçi, idealist bir öğretemendir. Fakat özel yaşantısını düzenlemekteki yetersizliği, duygu dünyasındaki kuşkuculuğu ve kararsızlığı onun dengesinin, dolayısıyla da sağlığının bozulmasına yol açar. Bu yüzden Orhan'ı bunalımlı yarı aydın bir genç olarak niteleyebiliriz.

İkinci Derecedeki Kişilerden Bunalımlı Aydınlar

Görebildiğimiz kadarıyla romanlarda ikinci derecedeki aydınlar arasında olup bunalımlı olarak görünen tek bir örnek var: *Fatih-Harbiye*⁷ romanının ikinci derecedeki kişilerinden Faiz Bey.

⁷ Peyami Safa, *Fatih-Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.

Fatih-Harbiye ve Faiz Bey

Faiz Bey, romanın başkişisi Neriman'ın babasıdır. Beyaz sakalı, beyaz kaşlarıyla dikkati çeken, yaşlı bir insandır. Eşini yedi yıl önce kaybettiğinde maarif evrak müdürlüğünden emekli olmuştur. Kuruçeşme'deki yalıda oturmak yerine daha sade bir yaşamdan yana tercihini yaparak kızıyla birlikte Fatih'te eski bir tahta eve taşınırlar.

Faiz Bey kızma karşı zayıf bir insandır. Öyle ki yeni bir manto ve iskarpin yaptırmak isteyen kızını kıramayıp evini ipotek ettirerek borca girer. Ağır faizli bu borcu ödemek için her ay emekli aylığının önemli bir bölümünü ayırmak zorunda kalır. Daha sonra da sevgisinden kuşkulandığı kızının bencilce isteklerine güya sorumluluğu kendisine vererek "evet" der. Oysa bu, güçlü kişilik yapısı olan bir babanın yapacağı şey değildir. Faiz Beyin bu konuda duyduğu sıkıntı şöyle anlatılıyor:

"Ve beyaz kaşlarının üstünde alını buruşuyordu. O da kızının kendisine karşı sevgisinden şüphe ediyordu; o da, hodgâm bir evlâdın aç iştiaqlarını fedakârlıklariyle doyurmanın azabını çekiyor ve mes'uliyetini kızına atfediyordu.

İnsan genç, pek genç olabilir. Fakat bunların hepsini veya çoğunu yaptırmak için bir ihtiyar kalbine teklif edilen bu fazla azabı çok insafsızca, zalimane buluyordu" (s. 92).

Faiz Beyin kuşkucu bir insan olduğu belirtiliyor romanda. Kızı Neriman'la ilgili olarak da birtakım kuşkuvarlıklar vardır. Ayrıca kendi davranışlarının doğruluğundan emin değildir. Bu yüzden zaman zaman kendini sorguya çeker:

"Faiz Bey de Neriman'da hâlâ tatmin olunmamış bir iştiaq seziyor ve anlamıyor, kendi kendine düşünüyordu: ' Ne istiyor? Baloya gitmekten başka bir arzusu mu var? Bu semtte oturmak arzu etmiyor mu? Şinasi'den başka birine mi temayülü var? Kim olsa gerek bu? Şinasi bilir mi acaba?.. Ne düşünüyor o? Bana niçin bir şey söylemiyor? İki de bana ehemmiyet vermiyorlar mı? Benim aleyhimde mi düşünüyorlar? Ben onlara karşı vazifemi yapmıyor muyum? Balo müsadelerini verdiğime hata mı ettim? Haberim olmadan birçok vak'alar mı cereyan ediyor?' " (s. 92).

Fakat Neriman'ı yanlışlardan alıkoymak için hiçbir şey yapmaz. Kuşku duyduğu konularda çocuğunun olumsuzluklarını düzeltmek doğrultusunda işe yarar bir çaba göstermez, sesini çıkarmaz. Kendi kendine düşünmekle, kaygılanmakla yetinir:

"Faiz Bey sesini çıkarmıyordu. Bu, mümkün olduğu kadar septik bir adamdı. Etrafında geçen hâdiselerin bütün sebeplerine bir anda intikal etmek isteyen ihti-

yatkâr zekâsı, Neriman'ın bu halinde de yeni âmilleri arıyor ve aldanmıyordu; fakat, bir taraftan da, Neriman'ın ahlâkında salâha doğru yeni bir imkân yolu açan bu hareketlerinden korku ile karışık, mütereddit bir sevinç duyuyordu” (s. 44).

Faiz Bey, müzikten, edebiyattan anlayan bir insandır. Özellikle tasavvufi edebiyatı çok sever; Mesnevî'yi elinden düşürmez, Gazalî'nin çevirisini okur, ney çalar. Oğlu gibi sevdiği Şinasi'yle sohbetleri de ya alaturka müzik üstüner ya da tasavvuf edebiyatı.

Faiz Bey, okullardaki eğitimin yetersiz olduğunu düşünür. Elindeki “şark edebiyatına” ilişkin “kara kaplı kitabı” kimsenin okumadığını öne süren kızına itiraz eder:

“–Hayır... Frenkler de okuyor. Bu gibi eserlerin garpta bir tanesinin yüzlerce türlü basılmış tercümeleleri vardır. Avam da okur, havas da okur velâkin sen okumazsın, mazursun da. Mekteplerinizde böyle şey kalmadı. Bir İngiliz kızına Sadi'yi sorsan bilir, sen Şarklı olduğun halde bilmezsin. Kabahat sende mi, Sadi'de mi?” (s. 52).

Kimi zaman da kızının “asrîliğe” gösterdiği ilgiyle “Bonjur Matmazel” diyerek alay eder. Bu da Neriman'ın sinirlenmesine yol açar, başka bir işe yaramaz:

“... Babasının şefkatten ziyade kinle ve tahakküm hürsiyle karışık bütün fena istihzalarını müphem bir suretle hatırlıyarak öfkelenir.

Odaya döndüğü vakit, Faiz Bey esaslı unsurunu muhafaza ederek bu şakayı evire çevire tekrarlardı ve kızının fani yeniliklere, gülünç asrîliğe karşı zaafını hicveden Fransızca kelimeler ve yarı dili dönmediği için, yarı da istihza ile bilhassa bozduğu için yayvan bir şive alan ecnebi tabirler söylüyordu” (s. 55).

Kendi kültürümüzü tanımayışımızdan çok rahatsız olan Faiz Bey, sık sık batıların takdir ettiği değerlerimizi bilmeyişimizden yakınır:

“–Ah efendim, dedi, bizi bizden daha iyi biliyorlar; Mesnevî'yi de, Rubaiyat'ı da, Gazâlî'yi de, Farabî'yi de bizden daha çok okuyorlar; bizi bizden daha çok takdir ediyorlar; bizim bizden daha büyük düşmanımız yoktur efendim, yoktur” (s. 130).

Faiz Bey, maneviyata büyük değer verir. Kızıyla tembellik-çalışkanlık konusunda tartışırken zihin gayretiyle ilişkilendirdiği maneviyatın yüceliğini şöyle açıklar:

“–Kimi adam vardır ki sabahtan akşama kadar oturur ve düşünür. Onun bir hazine-i efkârı vardır, yani fikir cihetinden zengindir; kimi adam da vardır ki sa-

bahtan akşama kadar ayak üstü çalışır, meselâ bir rençber, fakat yaptığı iş dört tuğlayı üstüste koymaktan ibarettir. Evvelki insan tenbel görünür velâkin çalışkandır, diğer insan çalışkan görünür velâkin yaptığı iş sudandır. Zira birisi maneviyat ile, zihin gayretiyle yapılan iştir; öbürü vücut ile, bedenle yapılan iştir. Maneviyat daima daha âlidir, vücut sefildir. Yapılan işlerin farkı da bundandır” (s. 51).

Tüm kişilik özellikleriyle değerlendirildiğinde, Faiz Bey aydın bir insan olarak görünüyor. Ancak bir baba olarak önemli yanlışları var. Kızına karşı fazlasıyla zayıf. Onun, aile bütçesini aşan lüks isteklerine hayır diyemiyor. Yanlış davranışları karşısında kızını gerektiği gibi uyardı. Bu yüzden Faiz Beyi yarı aydın olarak kabul ediyoruz.

2. YOL GÖSTERİCİ YA DA YAZARIN SÖZCÜSÜ OLAN AYDINLAR

Peyami Safa'nın romanlarındaki aydınlar arasında dikkati çeken ikinci grup da bunalımlı insanlara yol gösteren, kılavuzluk eden aydınlardır. Bunlar aynı zamanda yazarın sözcüsü denecek kadar Peyami Safa'nın görüşlerini yansıtan kişilerdir. Hemen hepsi de ilgili romanın ikinci derecedeki kişileri arasında yer almaktadır. Bunlar, *Mahşer*'de Mehmed Kerim Bey, *Fatih-Harbiye*'de Ferit, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Yahya Aziz, *Biz İnsanlar*'da Necati'dir.

***Mahşer* ve Mehmed Kerim Bey**

İlk olarak 1924'te yayımlanan *Mahşer*, Peyami Safa'nın ikinci romanıdır. Yazar, bu eseri ve daha sonra yayımladığı *Cânân* adlı romanı için “yarı hayatı kazanma zarureti ile, yarı da henüz teşekküle başlayan edebî isteklerle yazılmıştır” der.⁸ Gerçekten de roman okunurken, bir şeylerin eksik olduğu hissediliyor. Özellikle kişiler incelenirken, onların aydın olup olmadıklarına bakılırken bu eksiklik daha belirginleşiyor. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak ikinci derecedeki roman kişisi Mehmet Kerim Bey yeterince işlenmemiş görülüyor. Özel yaşamı verilmiyor. İçinde bulunduğu ruhsal duruma değinilmiyor.

Mehmed Kerim Beyin dış görünüşü verilmemiştir. Kimsesi yoktur. Ünlü bir yazardır; cephegedeki subaylar bile onun öykülerini okur. Kolay yazar, öykülerini yazmak için kahvelere gider. Yalnız, konu bulmak iştir onun için. Peyami Safa, Kerim Beyden kimi zaman “hikâyeci”, kimi zaman “romancı” diyerek söz açarsa da roman yazdığına ilişkin bir bilgiye rastlanmıyor. Ta ki eserin sonlarında yaşa-

⁸ Peyami Safa'dan aktaran Ergun Göze, *Peyami Safa, Hayatı, Şahsiyeti, Tesiri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.7.

dığı sergüzeştin kendisi için önemli bir roman konusu olduğunu Nihad'a söyleyinceye dek. Ancak, tiyatroya aşkını, oyun yazdığını kendi ağzından öğreniyoruz. Darülbeydi'nin ilk mensuplarından olduğunu, on bir yıldır gecelerinin çoğunu tiyatrodan geçirdiğini de söylüyor. Ama oyunlarının oynayıp oynamadığını, oynadıysa tutup tutmadığını bilemiyoruz. Yalnız, tiyatronun içinde bulunduğu içler acısı durumun çok yakın tanıdığı olduğu anlaşılıyor:

"... Bir tahta perde önünde durarak bir gece sonra, 'meşhur aktör Rıza Bey ve arkadaşları tarafından, dahi-i azam Abdülhak Hâmid'in Nesteren piyesinin temsil edileceğini ve bu eserin üç aydan beri prova edildiğini' yazan duvar ilânlarına bakarak güldü. Nihad'ın kolunu şiddetle sıktı: Üç aydır prova ediliyor diyorlar, halbuki hiç prova edilmeyecek değil mi? Şüphesiz... başka türlü olduğunu ben de görmedim. Zavallı halk... zavallılar... vallahi... tiyatro çok nefis, çok yüksek bir iştir ama... ah canına yandığım, hâlâ bu memlekette bir sahne göremiyecek miyiz?" (s. 189).

Kerim Bey, önceleri bu durumdan bir aydın olarak utanır. Ancak gelmeyen başrol oyuncusu yerine son anda bulunan ve rolü bilmeyen birinin sahneye çıkarıldığı provasız oynanan oyunun nasıl alkışlandığını görünce, kabahatin oyuncular kadar halkta da olduğunu düşünür:

"Büyük bir hayret içinde piyesi seyrettim. N... Hanım, galiba, muhtelif piyeslerden ezberinde kalan âşıkâne cümleleri birbirine ekleyip rolünü götürüyordu. Ben bu manzara karşısında, münevverler namına, halka karşı kendimi mahçup hissediyordum, fakat son perde, Arman Duval'ın: 'uyu Margarit!..' hitabıyla kapandığı zaman, öyle coşkun bir alkış tufanı koptu ki, bu muazzam sitayiş gürültüsünü işitince, o günden sonra, memleketimizde piyeslerin ne için provasız oynadıklarını iyice anladım." (s. 189)

Kerim Bey, Nihad'ın yaşadığı felâketlerin kaynağının toplumdaki çöküş, soysuzlaşma olduğunu düşünür. Ona göre, kibirlenme bu çöküşün bir belirtisidir. Çöküş halindeki toplumu bilinçlendirmek için büyük, cengâver, hünerli sanatçı olduğunu söylemek saflıktır. Zira, memlekette doğru dürüst yönetici, diplomat, bilim adamı, sanatçı yoktur. Yazım yanlışından kurtulmuş bir aydına bile rastlanmamıştır. Bunları bile bile kibirlenmek ancak kendimizi kandırmak olur:

"... Bu mütereddî cemiyete şuur vermek için: 'sen büyüksün, senin binlerce senelik mazin var, cengâversin, hünerversin, sanatkârsın, fazılsın, bütün milletlerin en yükseğisin' demek, bir saflıktır. Cemiyetlerde, inkirazın fena bir alâmeti de 'tekebbür'dür. Diyoruz ki memlekette 'kaht-ı rical' var: idareci, diplomat, ilim adamı, sanatkâr yok; musikimiz münkeriz, tiyatromuz başlamamış. Edebiyatımız ibtidâî, resmimiz basit, felsefemiz kopya; okuma yazma bilmek bir irfan sayılıyor; hattâ bu devlet kuruldu kurulalı, imlâ yanlışından kurtulmuş bir tek münevvere

tesadüf edilmemiş, en ziyade pazularımıza güvendiğimiz halde, adalı kuvvetimiz de pörsümüş, cüce, hasta ve şaşkın bir insan yığınıyız. Bunu hep itiraf edebiliyoruz. Fakat sonra yine tekebbürden vazgeçemiyoruz.

Biz, ne bedbinlerimizin zannettiği kadar küçük, ne de nikbinlerimizin tasavvur ettiği kadar büyüğüz. İçtimaî meselelerde mübalâğa vardır. Kendi kendimizi dolandırmayalım” (s. 278).

Ayrıca, tarihimizde suistimalsiz geçen bir saniye bile olmadığını öne sürer. Dahası ahlâksızlıkları, hırsızlıkları, halkın saf ve namuslu olmasına, hükümete inanmasına bağlayacak kadar uç düşünceleri vardır. Şöyle der:

“... Türk milleti Avrupalılardan ziyâde faziletperverdir, onun için ahlâksızlar tarafından idare edilmişlerdir. Ahâli saf ve namusludur. Hükûmete çok inanır. Bu zaafî anlayan hükûmetler gözönünde çalıp halkın isyanından da korkmamışlardır. Hırsız hükûmetten, hırsız matbuattan, hırsız adliyeden milletleri gayriahlâki telkinler kurtarır. Ne demek istediğimi anlatabiliyor muyum? Halka fazileti kat' i bir şey niyet gibi değil, mukaddes bir vehim olarak tanıtılmalı. Ta ki dolandırıcılara aldanmayacak kadar gözü açılsın. Bir halkın fazilete çok inanması, hükûmeti tarafından aldatılmasını intac eder” (s. 95).

Kerim Bey, “ahlâk”, “namus”, “fazilet” kavramlarının eskisinden daha farklı anlaşılması gerektiği kanısındadır. Artık “fazilet, ferdin gayri için fedakârlığıdır” anlayışı yanlıştır. Tersine “insanın insan için 'yani hem kendisi, hem de başkaları için' fedakârlığıdır.” Ona göre “faziletkâr bir adam, kendi menfaatını başkalarının en mükemmel telif ederek kendine de, başkalarına da, herkesden fazla faideli olan adamdır.” Dahası, toplumun bütün acılarının bu karmaşadan kaynaklandığını düşünmektedir:

“... Memlekette herkes, fazileti saadetin zıttı sandığı için, ya namuslu kalma-ya karar vererek bir köşeye çekilip oturuyor, miskin, faidesiz, çekingen yaşıyor; yahut namussuzluğu kabul ederek bir taraftan halka faideli olmaya çalışıyor, öte taraftan çalıp çırpıyor. Yani hizmetle denaati telif ediyor. Birçok faal hükûmet adamlarının ahlâksızlığı bundandır. Türkiye'de 'fazilet' fikri tekâmüle muhtaçtır. Bizim cemiyetin bütün ızdırapları bu hercümerçte kaynıyor” (s. 279).

Kerim Bey yardımsever bir insandır. Güç durumdaki Nihad'a her bakımdan destek olur. Ne var ki romanda Kerim Beyin özel yaşamından söz edilmiyor. Yalnız, arkadaşına verdiği öğütten kadınlara bakışının çıkarıcı olduğu görülüyor. Nihad'a kendisine ilgi duyan iki kadını da oyalamasını, ikisinden de yararlanmasını söylüyor. Toplumdaki aksaklıklar üzerine ahkâm kesen bir aydının doğruluktan uzak bu anlayışı onun kişiliğinin olumsuz bir yanı, dolayısıyla da yarı aydınlığının göstergesidir.

Berna Moran, Kerim Beyin yazarı temsil ettiğini öne sürüyor.⁹ Bu görüşe katılıyoruz. Peyami Safa, hemen her romanında sözünü ettiği konularla ilgili düşüncelerini olaylardan doğrudan etkilenmeyen, ikinci ya da üçüncü dereceden bir kişi ağzından veriyor. Yukarıda belirttiğimiz gibi Mehmet Kerim Bey, romanın ikinci derecedeki kişilerinden biridir. Olayları yaşayan, olup bitenlerden doğrudan etkilenen bir kişilik değildir. Romanın başkişisine her gerektiğinde bilgi aktaran, öğüt veren, sorunlarına çözüm gösteren bir aydındır. Yazar, Kerim Beyin bu işlevinden başka bir özelliğini vermez. Onu bir birey olarak tanımayız. Peyami Safa, onun aydın bir insan olarak, başı sıkıştıkça Nihad'ı aydınlatmasını yeterli görmüş; onu öbür roman kişileri gibi yaşayan bir kişilik olarak canlandırmaya gerek duymamıştır.

Fatih-Harbiye ve Ferit

Fatih-Harbiye romanının ikinci derecedeki kişilerinden biri olan Ferit, Şinasi'nin arkadaşıdır. Onu hep, birine bir konuda düşüncelerini aktarıırken görüyoruz. Bu "biri" çoğunlukla Şinasi'dir. Ona bir kez de Şinasi'den başka arkadaşlarının ve Faiz Beyin bulunduğu bir toplantıda tartışırken rastlıyoruz. Bu tartışmaların dışında başka hiçbir yerde, hiçbir konumda karşımıza çıkmıyor. Sanki bir özel yaşamı, işi gücü yoktur. Evindeki sohbet toplantısı anlatılırken bile yalnız mı yaşıyor, yoksa birisiyle birlikte mi, bir ailesi var mı yok mu anlamıyoruz. Bunların üzerinde durulmuyor. Dış görünüşü, yaşı başı da verilmiyor. Fakat aşağıda sıralayacağımız konularda Ferit'i, içinde bulunduğu çevrede en tutarlı görüşleri savunabilen, farklı sorunlara çözüm üretebilen, akıl yürütebilen bir beyin olarak tanıyoruz.

Ferit'in, üzerinde en çok durduğu kavramlar "medeniyet" ve "kültür"dür. Neriman'ın kimi davranışlarından rahatsız olan Şinasi'ye konuyla ilgili olarak şu yorumu yapar:

"–Evet, dedi, bizde medeniyet fikri, bir kültür meselesi olarak anlaşılmaz. Hele kadınlar bunu bir fantezinin hududu içinde görüyorlar. Fakat bence bu, daha iyi.

–Neden?

–Kadınlar, medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdur. Bunlar, hakikî medeniyetçilerden daha bahtiyardırlar: Şekillerle iktifa ederler ve renklerin değişmesi onları eğlendirir" (s. 102).

⁹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 187.

Kadınların, uygarlığı görünüş açısından değerlendirdiği düşüncesi, onda âdetta bir saplantı haline gelmiştir. Neriman'ın, ut çalmanın bir ara sinirine dokundugundan söz etmesi üzerine şu ilgi çekici yorumu yapar:

"... Medeniyet kadının gözlerine hitap eder. Kadınların çoğu ellerinin zarif bir hareketi için piyano çalarlar ve musiki onlar için güzel bir 'pozisyon' dan ibarettir" (s. 124).

Çünkü, ona göre kadınlar bilinçsiz olarak batı kültürünü sevmektedirler:

"... Neriman'ın yeni şekillere karşı incizabı, yeni bir kültüre karşı incizabı demektir. Ud ve keman şekillerinin sembolize ettikleri iki ayrı kültür vardır. Burada Şeref Beyle birleşiyoruz. Fakat bizim kadınlarımız, şuursuz olarak beriki kültürü seviyorlar ve onlarda şuurlu bir hale gelen bugünlük yalnız şeklin estetiğidir. Bundan dolayı Garphlaşma temayülleri henüz pek sathîdir. Şeref Bey gibi ben de kaniim ki bu mesele, Şark ve Garp kültürlerinin mücadelesinden başka bir şey değildir" (s. 126).

Görüldüğü gibi Ferit, kadınların "şeklin estetiğini" seçmeleriyle batılılaşma eğitimlerinin yüzcyselliğini de bağdaştırmaktadır. Ona göre bu konu doğu ve batı kültürlerinin mücadelesi ile ilgilidir.¹⁰

Ferit, doğuyla batının kavşağında olan Türkiye'nin batıdan etkilenmesinin doğal olduğu düşüncesindedir. Ancak bu etkilenmenin karşılıklı olmasını ister. Ayrıca batı etkisinin, kültürümüzün güzel ve "halis" köklerine kadar nüfuz etmesine karşı çıkar (s. 129). Bu nedenle de Avrupalı müzisyenler Türk müziğine ilgi gösterirken, konservatuvardan alaturka müzik bölümünün kaldırılmasını yanlış bulur.

Ferit, gerçekte doğu ve batının insanlığın bileşimini oluşturdukları düşüncesindedir. Ona göre uygarlık da sürekli yeni bileşimlere giden başkalaşmalar içindedir:

"... Şark ve Garp âlemleri, güneşin doğduğu ve battığı cihetler kadar birbirinden ayrı değildirler. 'Prototipik' vasıflar ararken basitler üzerinde konuşmuş oluyoruz. Şark ve Garp insanlığın külçesini terkip ederler, bu itibarla, medeniyet dediğimiz şey yeni terkiplere doğru mütemadiyen istihale eder" (s. 128).

Ayrıca Ferit, batı uygarlığının içinde doğudan, doğu uygarlığının içinde batıdan öğeler bulunduğunu ve batı uygarlığının içindeki doğu öğelerinin çoğalmasının gerekli olduğunu öne sürer:

¹⁰ Peyami Safa'nın eserlerindeki doğu-batı tartışması için bk. Nan A Lee, *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

"... Garp medeniyetinin içinde Şark unsurları ve Şark medeniyetinin içinde Garp unsurları yok mudur? Fakat her şey bir derece meselesidir. Bugünkü Garp medeniyeti, gittikçe, terkibine daha fazla miktarda karışan çeliği hazmedemiyor ve kusmak istiyor. Onu makineleşmekten ve büyük sanayiın barbarlaştırıcı, hayvanlaştırıcı tesirlerinden kurtarmak için, terkibinde Şark unsurlarının çoğaltılması lâzımdır. Zannedirim ki Garp mistiklerinin istedikleri budur ve bu, zaruridir. Mihanikî beşeriyet, Şarktan biraz muhayyele ve metafizik tasavvurlar dileniyor. Çünkü, her gün biraz daha kuruyan muhayyelesi, yarın saati icat eden yahut tayyareyi tasavvur eden bir Şarklının yaratıcı kafasından mahrum kalacaktır. Şark ve Garp, mütevasıl kaplardaki su gibi birbirlerinin eksik taraflarını tamamlamak suretiyle, hem bugünkü müthiş kültür buhranını halledecek, hem de yeni terkiplere doğru gideceklerdir" (s. 128).

Burada belirtilen görüşler, gerçekte Peyami Safa'nın, *Türk İnkılâbına Bakışlar* adlı kitabındaki görüşlerdir. Bu kitaptan aldığımız şu cümleler Ferit'in söylediklerinin çok benzerleridir:

"... Niçin Hristiyan garp, akılcı ve tabiatçı düşüncüyü İslâm şarktan alarak tekâmül ettirmiş ve niçin İslâm şark da imancı ve ilâhiyatçı düşüncesinde Hristiyanlığın tesiri altında kalarak ilk dünya görüşünü terketmiştir? Niçin İslâm dini kitabında akılcı bir düşünce sahibi olduğu halde sonradan mistik bir düşünce doğurmuş, Hristiyanlık da kitabında mistik bir ruh sahibi olduğu halde sonradan akılcı ve tabiatçı bir medeniyet yaratmış. Hasılı niçin Hristiyan Garp, düşüncesinde Müslümandır ve İslâm şark, düşüncesinde Hristiyanıdır? Bu çaprazlama tekâmülün ve bu kafa değişdokuşun sırrı nedir?"

Asıl sebebe irca olunmazsa fizik, coğrafya ve iklim izahı kifayetsizdir; çünkü İslâm düşüncesi büyük bir değişikliğe uğradığı halde yeri ve iklimi sabit kalmıştır: Yakınşark, iki zıd görüşün de merkezidir."¹¹

Yazarın burada sözünü ettiği "değiş tokuş", bir yerde, Ferit'in vurguladığı "terkip"tir. Ferit'in en önem verdiği konu doğu-batı ilişkisidir. Bu, Peyami Safa'nın da hem bu eserde hem de öteki eserlerinin çoğunda en çok vurguladığı konudur. Şu iki alıntıyı arka arkaya okuduğumuz zaman hangisi yazarın (yazar-anlatıcı), hangisi Ferit'in, bunu ayırmanın neredeyse olanaksız olduğunu görürüz:

"Daima 'pasif' dögüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sessiz bir müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi. Bir şarklı, hakikî şarklı. Vakti, dünyada, vasıfları değişmeyen umumî bir şarklı enmuzeci mevcut olmamakla beraber, Şinasi, bir garblı ile kendi arasındaki nisbî farkları ekseriya muhafaza edenlerdendi; bunun için, şark ekse-

¹¹ Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s. 162.

riyetle 'Lâzım' ve garp 'Müteaddi'dir. Fakat bu, faaliyet tarzlarının farkından başka bir şey değildir. Bu faaliyetin köklerine bakılırsa, aynı beşerî kaynaklardan geldiği görülür. Ancak, birinin cehdi, içeriden dışarıya, ötekinkini dışarıdan içeriye" (s. 96).

"... Bu, esasında, Şark ve Garp meselesidir. Avrupa'da hâlâ şiddetle münakaşa ediliyor. Fakat ben her tasnifin tehlikelerini bilirim. İkiye, üçe, beşe ayırmak daima korkunçtur. Unsurları tetkik ederken terkinin mahiyeti gözden kaçır. Kültürleri ve medeniyetleri tasnif ederken, "Şark" ve "Garp" enmuzeceleleri ararken beşerî mahiyetleri ihmal edebiliriz. Şark ve Garp âlemleri, güneşin doğduğu ve battığı cihetler kadar birbirinden ayrı değildirler. "Prototipik" vasıflar ararken basitler üzerinde konuşmuş oluyoruz. Şark ve Garp insanlığın külçesini terkip ederler, bu itibarla, medeniyet dediğimiz şey yeni terkiplere doğru mütemadiyen istihale eder..." (s. 128).

Yukardaki ilk alıntı yazar-anlatıcıya, ikincisi Ferit'e aittir. Görüldüğü gibi yazar Ferit'i konuştururken, gerçekte kendisi konuşmuştur. Öteki roman kişilerinde olduğu gibi Ferit için kendisine özgü bir dil ve anlatım yaratmamıştır. Zaten Ferit eserde hiçbir yönüyle yaşayan bir roman kişisi olarak görünmüyor. Yalnızca yazarın görüşlerini aktarmak için romana eklenmiş bir kişidir. Bu nedenle Ferit'i, yazarın romandaki sözcüsü olarak nitelemek yanlış olmaz.¹²

Yazarın Ferit'i bu tartışmalar dışında tanıtmadığını belirtmiştik. Yalnız bir insanî yönünü kısaca veriyor. Şinasi ve Neriman üzülmeyin diye onlarla konuşmalarına, davranışlarına özen gösteriyor (s.101, 128). Bundan Ferit'in anlayışlı bir arkadaş, düşünceli bir insan olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve Yahya Aziz

Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanının başkışısı Ferit'in dış görünüşü ile ilgili bilgi vermiyor. Ama romanda ikinci, üçüncü derecedeki kişilerin dış görünüşlerine ilişkin bilgi bulabiliyoruz. Felsefe öğretmeni Yahya Aziz'de olduğu gibi:

"Odadan içeriye dar omuzlar üstünde seyrek saçlı büyük bir baş, siyah ve iri gözlerin altında kalın çerçevesi bir bağa gözlük, esmer ve oyuk yanaklar, ince bir ağız ve Ferid'in hüküm vermekteki tereddüdüne çatdığı halde sempatisini kazanmaya istidatlı büyük bir mânâ girdi" (s. 117).

¹² Mehmet Tekin de Ferit için yazarın sözcüsü olduğu görüşündedir. bk. *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1990, s.64. Berna Moran ise Ferit'in yazarı temsil ettiğini belirtir. bk. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, s.187.

Romanın ikinci derecedeki kişilerinden olan Yahya Aziz, Adanalı zengin bir çiftçinin oğludur. Sorbon Üniversitesini bitirmiştir. Bir lisede öğretmenken Bakanlık emrine alınmıştır. Pansiyonda kalmaktadır. Yedi ay önce yerleştiği odasında sandık sandık kitabı vardır. Çevresiyle ilgilenmeyen, kimse ile konuşmayan, gece gündüz okuyan, dindar bir insandır. Allah'ın varlığının "iki kere iki dört eder" ilkesinden daha kesin olduğuna inanır. Ona göre dinler, insandaki iştah, şehvet, kazanç hırsı, kibir gibi bencillikleri Allah'ta eritmeye çalışmışlardır.

Yahya Aziz, liberalizmin, düşünce özgürlüğünde de kazanç özgürlüğünde de bir sorumluluk getirmediyi, bunun ise insanın bencil duygularını azdırdığı görüşündedir:

"... Düşününüz: Hürriyet mesuliyeti gerektirdiği halde, liberalizmin fikir hürriyetinde de kazanç hürriyetinde de sorum yoktur. İstedığınız kadar yanlış düşünebilir, fakiri sömürerek istediğiniz kadar kazanabilirsiniz. Liberalizm gafletinizi, sömürücülüğünüzü ve kibirinizi hudutsuz plânına naklederek ben'inizi şahlandırmıştır" (s. 274).

Ona göre, insanın bu bencil duygularının karşısına sosyalizm ve nasyonalizm çıkmıştır. Bunlar, daha üst düzey zorunlulukların tepkileridir. Hümanizmin kişiyi "insanlık idealine uyuşturmak", "nasyonalizm" in ise "fena filmillet" olduğunu, yani "millette yok olmaya koşması" anlamına geldiğini öne sürer. Fakat buradaki anlam mecazidir:

*"... Bütün dinlerin, fikirlerin ve politikaların tarihi bu isyanın tarihidir. Dinler, insanın -iştah, şehvet, kazanç hırsı ve kibir halinde kuduran- ben'ini Allah'da eritmeye çalışmışlardır. Humanizm onu insanlık idealinde uyuşturmaya savaştır. Nasyonalizm **fena filmillet**'i emreder. Ben'in Allah'da yok olmaya koşması azizleri, insanlıkta yok olmaya koşması dâhileri, millette yok olmaya koşması kahramanları yaratmıştır. Bütün bu ideallerde müşterek olan şey ben'in fenasıdır. Fakat burada fenayı (fâni olmayı) lûgat mânâsıyla anlamak doğru olmaz. Bu, mecazi bir yok olma halinde bir 'emrinde olma'yı tazammun etmelidir" (s. 273).*

Yahya Aziz'in tasarladığı ekonomi dünyasında üretimin sermaye ve çalışma arasında adaletli bir paylaşımın sağlanması öngörülmektedir:

"... Tasarladığım ekonomik dünya, nazarî bakımdan çok sadedir; istihsali vücuda getiren sermaye ve çalışma arasında âdil bir paylaşım olmalıdır. Sermaye arslan payını almamalıdır. Bu ikisinden birinin tahakkümü üstüne kurulmuş ve kurulacak kapitalist veya komünist cemiyetlerin arasında, içtimâî adalet bakımından fark olmadığına kaniim. Ne çalışmayı sermayeye, ne de sermayeyi çalışmaya esir eden, fakat ikisini de birbirine karşı denkleştiren bir nizam imkânız

değildir. Televizyonun keşfedildiği bir devirde insanlık isterse, böyle bir içtimaî adaletin tekniğini de kolayca bulabilir. Birini yapan ötekinden âciz kalmaz. Adaletin ölçüsü ehliyet ve liyakattır. O zaman cahil bir Kayserili pastırmacının milyoner olduğunu ve bir fikir adamının süründüğünü göremezsiniz. Kazanç, sermaye ile çalışma arasında birinciye arslan payını vererek değil, eşit olarak da değil, istihsalde ikisinin tesir derecelerine, yani liyakate göre paylaşılır” (s. 276).

Yahya Aziz iki kesimden birinin öbürüne hükmetmesi açısından fark görmediği kapitalizmi de komünizmi de adil bulmaz. İnsanlığın, istediği takdirde toplumsal adaleti sağlayacak bir yolu bulacağı düşüncesindedir. Çünkü yoksulluk yüzünden sıkıntı çeken insanlar onu çok üzer. Odasına kapanıp kitap okumaktan başka bir şey yapmaz gibi görünse de çevresinde olup bitenlerin, özellikle sıkıntılı insanların farkındadır. Dahası onlar için gerçekten üzüldür. Bu yüzden, Ferit'in Eda Hanıma yardımı onu çok mutlu eder. Bu davranış karşısında söylediği şu heyecanlı sözler, bunu açıkça ortaya kor:

“Bravo Ferit, dedi, yaşa, varol! Çok ferahladım. Bu zavallı aile benim de kâbuslarımdan biriydi. O geceki sözünü hiç unutmam. ‘Ben diyordun, arkamdan siyah bir köpek geldiği için değil, Tahir Bey yükte yatığı için aklımı bozabilirim’. Evet, yaşa” (s. 303).

Yahya Aziz'e göre insan, kendisini aşarak ben'den biz'e, biz'den de daha üstün bir yere ulaşmalıdır. Dolayısıyla, bireyden ulusa, ulustan insanlığa, insanlıktan Allah'a erişmelidir. Bireylerin, ulusların ve insanlık dünyasının ihtirasları ancak böyle bir nizamla gizlenebilir. Bu düşünce, aynı zamanda romanın iletisidir. Yazar iletiyi bir yandan Yahya Aziz'in bu açıklamasıyla verir, bir yandan da romanın başkişisi Ferit'in kişiliğindeki gelişmeyle somutlaştırır.

Özgürlük kavramı da Yahya Aziz'in zaman zaman üstünde durduğu konulardandır. İnsanın doğarken özgür olmadığı düşüncesindedir. Ona göre özgürlüğümüzü de, kişiliğimizi de liyakatimiz oranında kazanırız. İnsan kendi beni ile mücadele edebiliyorsa, kendi nefesine, ihtiraslarına egemen olabiliyorsa özgürleşme yolunda aşama kaydedebilir; özgürlüğü kişiliğiyle birlikte gelişebilir. Yoksa *“insan, en hür nizam içinde de hür değildir” (s. 277).*

Ferit'e Tanrı'nın varlığının kesinliğini anlatırken, sözü Türkiye'nin lâikliğine getiriyor. Konuya *“... Bugünkü medeniyet ailesi içinde Türkiye için lâik olmak mümkün değildi. Bu bir intibak zaruretidir ve ayrı bir meseledir” (s. 275)* biçiminde ilgi çekici bir yaklaşımı görülüyor. “Lâik olma”yı “zaruret”sayması, sanki lâiklikten yana değilmiş gibi bir izlenim yaratıyor. Fakat üzerinde fazla durmayıp ayrı bir sorun olduğunu söyleyerek konuyu kapatması da bir yerde onun bu konuda fazla açıklama yapmak istemediğini gösteriyor. Bu nedenle Yahya Aziz'in lâiklikle ilgili düşüncesi yeterince anlaşıl原因yor.

Yahya Aziz'in lâikliğe bağlı olarak yine kısaca üzerinde durduğu bir konu da "Avrupalı olmak". Bunu, Avrupa'yı aşmak için bir gereklilik olarak görüyor: "..... onun buhranlarını içinden yaşamalıyız ve onu onunla birlikte aşmalıyız" (s. 275).

Yahya Aziz, pek çok siyasî öğreti üzerinde kafa yormuş, onların yetersizliklerini fark edip yeni anlayışların arayışına giren, bilgili, gelecekte umutlu, inançlı, aydın bir insandır. Fakat romanda, yaşayan bir kişilik olmaktan çok, eylemsiz bir düşünce adamı olarak görünür. Düşünceleriyle yazar Peyami Safa'ya çok benzer. Bence, Yahya Aziz romanda yazarın sözcüsü olarak yer almaktadır.¹³ İnsan yönü, insanlarla ilişkisi biraz daha işlenseydi, sözcülük yönü sivrilmiş, yalınkat bir roman kişisi yerine canlı, yaşayan, daha ilgi çekici bir roman kişisi olabilirdi.

Biz İnsanlar ve Necati

Biz İnsanlar romanının başkışisi Orhan'ın en yakın arkadaşı olan Necati, edebiyat öğretmenidir.

Necati, Ankara'nın "Avrupa emperyalizmiyle mücadele ettiği" açıklamasını "millî tezimiz" görüşüyle kabul eder.

Maddecileri "mefhumculukla" suçlar. Mefhumlar çıkarılırsa ortaya koydukları sistemle ilgili tek kelime konuşamayacaklarını öne sürer. Onlara bir noktada katılmaktadır: "*Türk milleti ve bütün mazlum Asya kavimleri, Avrupa emperyalizmine karşı ayaklanma!dırlar.*" Fakat bunun "kendi millî varlıkları, millî tarihleri ve millî idealleri namına" yapılması gerektiğine inanmaktadır. "*Türkiye'nin Avrupa emperyalizmiyle mücadele eden sosyalist gruplarla birleşmesine taraftar*"dır. Fakat zafer kazanılıp barışa kavuşulabilirse, bundan sonra sınıf davasına girilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre, gerçekte maddecilerin "büyük burjuva" yerine iktidara taşınmak istediği kesim yine bir azınlıktır; çünkü amele her yerde azınlıktır. Oysa en kalabalık kesim küçük burjuvadır. Maddecilerin küçük burjuvaya yaklaşımdaki yanlışlıkları başarılarına engel olacaktır.

Ülkede genel bir "ahlâk bozgunu" olduğunu gören Necati, bu duruma yol açan etkenlerin iktisadî durumun kötülüğü kadar idcillerin yıkılması, Türkiye'nin

¹³ Başka araştırmacıların da buna yakın bir görüşte olduğu görülüyor. Örneğin Mehmet Tekin, roman kişisi Yahya Aziz'in bir sözünü tırnak içinde vererek, yazarın bu görüşü savunduğunu belirtiyor: <Yazar, "..... 'Ben' kendisini 'biz'e ve 'bizden' daha üstün bir perspektife doğru aşmalıdır" felsefesini ve bu felsefenin gerçekleşmesi için de mistisizmi savunmaktadır.> bk. *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerinde Bir Araştırma*, s. 126. Ramazan Kaplan da Yahya Aziz'in bu cümlesindeki görüşü Peyami Safa'nın görüşü olarak sunar. bk. "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda 'Duyularımızın Dışındaki Dünya' ", *Millî Kültür*, S.84, Mayıs 1991, s.63.

yaşayacağına inancın kalmaması olduğu düşüncesindedir. Bütün bunlar yüzünden insanlar ya ikiyüzlü, çıkarıcı, işbirlikçi olurlar ya da bezgin, bıkkın. İşin ilginç yanı “medeniyet softalarının” da “İslâmiyet softalarının” da itilâf güçlerinin dostu olmalarıdır. Halim Beyin yalısındaki insanlar uygarlık adına, işgalci İngiliz, Fransız askerleriyle düşüp kalkarken tutucu, gerici İstanbul zabıtası da işgalcilerin bir dediğini iki etmemektedir.

Öte yandan Necati babaların aşırılıkları, gericilikleri yüzünden gençlerin imanlarını kaybettiğini düşünür. Geleneğin ise o günün devrimci ve aydın kesimce korunacağına inanır. Bunları “tekâmül çaprazı” dediği bir tür gelişmenin doğal sonucu sayar. Dolayısıyla içinde bulunulan olumsuz koşullara rağmen gelecekte umutludur.

Necati kişiliğiyle, bilgisiyle; tutarlı, kararlı davranışlarıyla, yardımseverliğiyle dikkati çeken bir insandır. Ülkesinin içinde bulunduğu koşulları doğru biçimde değerlendirebilen, uzağı gören bir aydındır. Fakat eserdeki yeri herhangi bir roman kişisinden çok daha farklıdır. Yazarın okuyucusuna vermek istediği iletiler hep onun ağızından söylenir. Bu yüzden Necati, yazarın sözcüsü olarak görünmektedir.¹⁴ Ayrıca romanın başkişisi Orhan’a da hemen her konuda kılavuzluk etmektedir. Romanın sonunda görülür ki Necati hem Orhan’ın marksizmden idealizme yönelen düşünsel gelişiminde, hem de özel yaşamında etkili olmuş önemli bir kişiliktir. Ne var ki eserde onun özel yaşamı hiç yer almaz. Başkişinin en yakınındaki insan olmasına ve olayların gelişiminde önemli yeri olmasına karşın, nasıl bir aileden gelmiştir, ailenin toplum içindeki yeri nedir, bunları bilemiyoruz. Dolayısıyla bu boyutu eksik bir roman kişisi olarak görünmektedir. Anlaşıyor ki Necati, yazarın sözcülüğünü yapmak ve bu doğrultuda romanın başkişisine kılavuzluk etmek üzere eserde yer verilmiş bir kişidir.

3. ÖTEKİ AYDINLAR

Peyami Safa’nın romanlarında yukardaki başlıklar dışında kalan iki aydın daha bulunmaktadır: *Yalnızız*’daki Samim ve *Biz İnsanlar*’daki Fazıl Bey. *Yalnızız* romanının başkişisi olan Samim, çok büyük bunalım yaşayan bir kişilik değil. Bu nedenle onu bunalımlı aydınlar arasına koymadık. Ancak çok rahat, hiç bunalmayan biri de değil. O, hem yakın çevresindeki insanlar dolayısıyla hem de kendi sorunları nedeniyle sıkıntıdan kurtulamayan bir aydındır. Öte yandan yakınlarının sorunlarına çözüm ararken, “Simeranya” adlı kitabını yazarken âdeta yazarın sözcülüğünü yapan bir kişi izlenimi vermektedir. Ama yukarıda ayrı bir başlık altında incelediğimiz sözcülere de benzemez. Çünkü o sözcülerin, kendile-

¹⁴ Mehmet Tekin ve Berna Moran da bu görüştedirler. Bk. Tekin, *Peyami Sefa’nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, s.93; Moran, a.g.e., s.187.

rının ya da yakınlarının sorunları yoktur. Daha doğrusu onların ailelerinin olup olmadığını bile öğrenemeyiz çoğu zaman. Yalnızca bunalım içindeki arkadaşlarına yardımcı olmak için boy gösterirler. Oysa *Yalnızız* romanının aydını Samim, her yönüyle tanıdığımız bir kişiliktir. Bu nedenle onu yazarın sözcüsü olan aydınlardan ayrı ele almak istedik. *Biz İnsanlar*'daki Fazıl Beye ise üçüncü derecede bir roman kişisi olduğu için burada yer vermeyi daha uygun bulduk.

Yalnızız ve Samim

*Yalnızız*¹⁵ romanın tek aydını ve başkışı olan Samim elâ gözlü, ince dudaklı, geniş alınlı, kırk yaşlarında bekâr bir erkektir.

Eski bir Yanya valisi olan babasından kalan servet sayesinde erkek kardeşi Besim, genç yaşta kocasını yitirmiş kızkardeşi Mefharet ve onun iki çocuğu Selmin ve Aydın ile ekonomik yönden rahat bir yaşam sürdürmektedir. Belli bir işi yoktur. Yalnızca “kendisine sosyal bir varlık sebebi tedarik için” bir sigorta şirketiyle bir bankanın yönetim kurulu üyesi olmuştur. Öte yandan, “Simeranya” adıyla bir kitap yazmaya başlamıştır. Yazarlık konusunda kendisini “amatör” olarak görür.

Simeranya, Samim'in “muhayyal bir ülkedeki” ancak 150 yıl sonra yaşanabilecek olayları anlattığı kitabın adıdır. Bunu parça parça notlar halinde yazmakta, daha sonra belli bir plana göre yeniden düzenlemeyi düşünmektedir. Simeranya'da, eğitimden sağlığa, aşktan bilime her konuda yaşanan sorunların ideal çözümü bulunmaktadır:

“Simeranya, herkesin her sosyal harekette samimî ve tam iştirakini sağlayan yeni bir cemiyet yapısının adıdır. Bu iştirak, şimdiki dünyamızda olduğu gibi, vatandaşın yalnız politika sahasında ve yalnız dört senede bir sandığa attığı bir oy pusulasıyla değil, bütün sosyal müesseselerde herkesin, hergün ve her an müşterek bir ideale doğru bütün davranışlarını âhenklendiren yeni bir cemiyetin bünyesinden ve normal işleyişinden doğar. Tamamıyla fonksiyonel bir bünye hareketinin tabii neticesidir” (s.113).

Samim, “bugünkü dünyada” çocuklara okullarda öğretilen şeylerin hayatta hiçbir işe yaramadığını düşünür. Bu nedenle Simeranya'da okul bile yoktur. Yalnız, herkes yeteneğine uygun, gereksinmelerini karşılayacak yerler, kılavuzlar bulabilir:

“–Simeranya'da her seviyeye göre okuma salonları, lâboratuvarlar, atelyeler, müzik, tiyatro, sinema ve spor evleri vardır. Her yaşta insanlar bunlara

¹⁵ Peyami Safa, *Yalnızız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1991.

devam ederler. Her merak ettikleri mevzuu kendileri etüd eder ve öğrenirler. Çocuklar ve gençler için, araştırma metodlarını gösteren kılavuz-öğretmenler vardır. Bunların vazifeleri öğretmek değil, öğrenmenin yolunu öğretmektir. Çünkü Simeranya pedagojisi, insanın bütün hayatında öğrendiği şeyleri ancak kendi istediği zaman ve kendi araştırmaları neticesinde öğrendiğini bilir” (s.33).

Ayrıca Simeranya’da manevî kimliğin daha iyi geliştiğini düşünen Samim, bugünkü okulların bu konuda yetersiz birer zekâ mezbahası olduğunu öne sürer. Kardeşi Besim’le tartışırken buralardaki eğitimin onları hep maddî şeylere yaklaştırdığından yakınır:

“–Hayır, dedi, asıl tahsil orada. Talaş kebabına âşık olmaktan kurtulurdun. Çünkü orada, ikide bir değişen öğretim sisteminden ziyade pilâvî ile meşhur bir mektepte okumazdın. Hazım usarelerini ikide bir galeyan ettiren tesirlerden uzak yaşıydın ve mânevi hüviyetin daha ziyade geliştirdi. Eski dünyamızın bütün yeni terbiyecileri, bu samimi, bu gerçek ve yüksek kültürü bugünkü okulların veremediğinde müttetikler; çünkü hepsinde öğretim usulü baskı, zorlama, hayvan yetiştirme ve tuka basa doldurma usulüdür. Senin gibi zeki insanlar bile, talaş kebabına duyulan aşktan daha sahici bir sevgi olmadığına inanmışlardır” (s.36).

Samim’e göre, kardeşi Besim gibilerinin yanlışlıklarının kabahati maddeci bilimdedir:

“Kabahat sende değil. Bütün şansını maddede arayan bugünkü ilmin, büyük idealistler müstesna, insana lâyük görmeye mahkûm olduğu ahlâk budur. Yıllarca seninle münakaşa ettik. Değişmedin. Bu ahlâk sende vücut yapısı haline gelmiş. Daima midenin emrindedin” (s.92).

Romanın sonunda Samim, Simeranya okuruna seslenirken de maddenin bırakılması, kutsal ve manevî değerlere inanılması gerektiğini öne sürer:

“Bırak şu maddeyi, boş şu ölçü dehamı, doy şu fizik ve matematik tecessüsüne, kov şu kemiyet fikrini, dal kendi içine, koş kendi kendinin peşinden, bul onu, bul kendini, bul ruhunu, bul, sev, bil, an, gör, kendi içinde gör Allah’ını. Kendine dön, kendine bak, kendine gel. Aptalca bir konfor aşkından doğduğu halde her biri daha korkunç bir dünya harbi hazırlayan teknik mucizelerinin yanında, senin iç zitliklerim elemeye yarayacak ve seni kendi kendinle boğuşmaktan kurtaracak ruh mucizelerini ara. İnan mânevîlere ve mukaddeslere, inan!” (s.379).

Samim, roman boyunca sık sık “dip zitlik” dediği bir kavramdan söz eder. Mantıktaki karşıtlık ilkesinden hareket ederek varlıkla yokluk arasındaki karşıtlığın “dip zitliği” oluşturduğunu, bundan da “varlaşma” ve “yoklaşma” kutuplarının doğduğunu belirterek şu açıklamayı getirir:

“ *İnsandaki varlaşma hamlesi, ölüm korkusu ve nefretiyle birlikte ebedilik özleyişini vücuda getirir; yoklaşma hamlesi ihtiyarlığa ve ölüme götürür. ...*

İnsanın varlaşma hamlesinden ebedilik hayali ve neşesi doğar. Bu özleyiş bütün cesaretini imkândan almaktadır. İnsan mümkün olmayan şeyi istemek için kendini yormaz ve paralamaz. Kendi fâni ve geçici benliğinin üstüne sıçramak, kendi kendini aşmak için yaptığı bütün fedakârlıklar (her türlü aşk ve kahramanlık), varlaşma hamlesinin devamıdır. Söylemeğe hacet yok ki, bu bir ruh hamlesi ve hareket halinde bir ebedilik prensibidir.

İnsanın yoklaşma hamlesinden fânilik ve geçicilik duygusuyla birlikte onun büyük sıkıntısı doğar. İnsan bu sıkıntıya en büyük felâketlere karşı mücadeleyi tercih edebilir, çünkü bu çarpışma insanda varlaşma hamlesini kurbaçlar ve onu yoklaşma hamlesinin korkunç sezgişi için de bunalımdan kurtarır’ ” (s.159).

Samim’e göre bu iki karşıt hamle insanda iki benlik yaratmaktadır. Birincisi aşk ve özverilerle kendini aşarak sonsuzluk değerlerine yönelen; sevgili, aile, meslek, millet, insanlık aşklarından Tanrı aşkına ulaşan; böylece ölümlülük düşüncesinin yarattığı sıkıntıyı üzerinden atan; ikinci ise doğaya, biyolojik yaşama, içgüdülere, geçici değerlere bağlı olan bağlı olan benliktir:

“Zamanımızda para ve lüks hırsı, kazanç ve keyif ahlâkı çok defa birinci benliğimizi baskı altında tutan ‘ikinci’ mizin davranışlarından doğmuştur. Bütün kaba iştah ve şehvet, kibir ve gösteriş değerle oradadır; ikinci Meral de oradadır” (s.160).

Zaten Meral’in yanlışlıklarına bu ikinci benliğin neden olduğunu düşünmektedir. Bunları anlatarak Meral’in birinci benliğini öne çıkarmaya çalışsa da başaramaz. Uyarılara kulak asmayan, ikinci benliğinden kurtulamayan Meral’in ölümü Samim’in haklı olduğunun en önemli göstergesidir.

Samim telepatiye inanır. Hiç aklında yokken bir dükkâna girip satın aldığı rujun, Meral’in aynı saatlerde Feriha’da görüp hayran kaldığı rujla aynı olmasını telepatiyle açıklar. Meral’in Feriha’daki ruja gösterdiği ilgi ve isteği kendisine “intikal etmiş” olduğu için, birdenbire öyle bir ruju hediye olarak almıştır.

Ayrıca Samim, kimi olayları telekineziyle, önseziyle yorumlar. Örneğin Meral’in ölümü ve ölüş biçimi. Bunu Necile’nin, Renginaz’ın ve kendisinin önsezi-lerinin gerçekleştiği yolunda bir işaret sayar.

Meral’in başkalarıyla ilişkilerine, moda düşkünlüğüne ahlâk adına karışır. Fakat kendisinin kurduğu ilişkilerin de ne derece ahlâklı olduğu tartışma götürür. Zira Meral’in annesi Necile’yle –kadın evli olmasına rağmen– ilişki kurmuştur. Üstelik Meral’in o ilişkidен olma olasılığı bile vardır. Sonra da Meral’e sevgili olur.

Samim'in aşk anlayışında cinsellikten çok uzak, dahası onu aşağıda gören bir yaklaşım vardır. Bunu kardeşi Besim'in platonik aşka inanıp inanmadığı sorusuna verdiği yanıtta görüyoruz:

“Plâtonikten ne kastettiğini bilmiyorum; fakat cinsî tabiatımızı aşağıda ve uzakta bırakan üstün mânevi değerler sistemi içinde bir aşk olduğuna inanıyorum. Ne cinsiyete, ne menfaate, ne de gurura bağlanması mümkün olmayan bir aşk” (s.37).

Samim, aşk konusunu Meral'le de tartışır. Her ikisi de evlenmeyi düşünmemektedirler. Bunun nedeni, açıkça belirtmeseler de Samim'in bir yerde “beni en utandıran fark” (s.44) biçiminde ima ettiği yaş farkıdır: 24-25 yaş. Çünkü Samim, Meral'in annesiyle birlikte oldukları geceyi düşünürken “çeyrek asır” geçtiğini hatırlar. Gerçekte Samim, “aşktan başka bir gaye” aramadığı için evlenmenin çoğu kez aşkı öldürdüğünü düşünür. Bu durumda ilişkilerinin sonu olmadığını doğrulamak isteyen Meral'e konuyu şöyle açar:

“Çok konuştuk bunu seninle, Meral. Son, eğer tamamiyle maddî ise, yok, evet; değilse, var. Bir mektubunda Goethe'nin şiirini de bana gönderen sensin. Aşka ait her mesele, yalnız onunla, onun içinde hallolunur. Aşk kendisine dışarıda ne hedef, ne de vasıta arar. Dışarıdan himayeye de ihtiyacı yoktur. Bir sömürge değil, muazzam bir imparatorluktur o” (s.150).

Aşkın muazzam bir imparatorluk olma durumunun erkekler için geçerli olduğunu burada belirtmemiş de olsa şu cümlesinden anlıyoruz: *“Kadının aşk ah-lâkı bazan aşkın dışında ahlâk tanımaz”* (s.118).

Samim, kadını hep eksikleri olan, okuduğu yüksek okulların bile kurtarmayacağı karanlıklar içinde görür. Yeğeni Selmin'm yanlışlıklarını kendisine anlatırken “kadının fendi erkeği yendi” atasözüne getirdiği açıklama çok ilgi çekicidir:

“... İdraklerine ve iradelerine ait noksanları hesapları ve hileleriyle telâfi etmek isterler. ‘Kadının fendi...’ hikâyesi. Bu ‘fend’ kelimesinin sonundaki lüzumsuz ‘d’ harfi yok mu? Bu harf onların cehaletini ve sırf iç güdüleri ile elde ettikleri iptidai hile tekniğini yüksek bir ‘fen’ zannettiklerini gösterir. En yüksek mekteplerde okumak onları mutlaka bu karanlıktan kurtaramaz, çünkü bilmek için bilgi kâfi değildir, anlamak da lâzımdır.

Bir zamanlar sevgilisi olan Necile için söylediği “bütün ömrünü kendi kendini yağma etmekle geçirmiş bir kadın” nitelemesi aynı bakış açısının ürünü olarak görünüyor.

Tüm yönleriyle bakıldığında Samim yarı aydın bir insandır. Bilgisi ve görüşüyle, okuması ve yazmasıyla aydına yakın bir görüntü çizer. Ancak önsezi,

telepati gibi gerçek dışı şeylere inanması, Meral'le ve annesiyle ilişkisi onun yanlış davranışlarıdır. Ne var ki, bugün bize yanlış gelenler romanda pek de öyle anlatılmaz. Samim'e eleştirel bakılmaz; benimseyici, onaylayıcı bir tutumla yaklaşılır. Gerçekte Samim bu romanda Peyami Safa'nın sözcüsüdür. Çünkü Samim'in Simeranya'da yazdığı ya da yazmayı düşündüğü şeyler yazarın görüşleridir. Romanın başkişisi olmasına karşın, onun romandaki yeri yaşamaktan çok konuşmak, bilgi vermek, düşünce öne sürmek olarak görünmektedir. Öyle ki bir ölü –bu onun eski sevgilisidir– karşısında bile aynı tutumu sürdürebilmektedir. Bu da onun inandırıcı bir roman kişisi olma durumunu zedelemektedir.¹⁶

Biz İnsanlar ve Fazıl Bey

Biz İnsanlar romanının üçüncü derecedeki kişilerinden Fazıl Bey, Orhan'ın çalıştığı okulda tarih öğretmenidir.

Kimi insanlar, bütün Türk dünyasının düşüşe, yok oluşa sürüklendiği kanısındadır. Fazıl Bey'e göre onların böyle bir umutsuzluğa düşmeleri kişisel sorunlarının baskısından kaynaklanmaktadır. Oysa kişisel durumla ulusal durumu birbirine karıştırmamak gerekir. Üstelik Anadolu'da bir avuç kahraman vatanı savunmak için “canlarını dişlerine takmış” uğraşırken, alınan aylığın yetersizliğinden yakınmak onlara küfretmek anlamına gelir. Ülkedeki düşüşün Kanunî'den sonra başladığını, Gülhane Hattı Hümayunu'nun bir hastaya verilen “sun'î hava” gibi olduğunu ileri sürer. Ama umutsuz değildir. Özellikle Anadolu'da hareketin hayal değil bir gerçek olduğuna inanmaktadır.

Fazıl Bey görevine düşkündür, dersine vaktinde başlamayı hiçbir zaman ihmal etmez. Romanda çok az görünmesine karşılık sözlerine ve davranışlarına bakıldığında onun aydın bir kişi olduğu anlaşılabilir.

SONUÇ

Peyami Safa, romanlarında genellikle toplumdaki aksaklıkları ortaya koymaya ve bunların nedenlerini irdelemeye, ardından da çözüm yollarını göstermeye çalışmıştır. Yazarın işaret ettiği sorunlar Berna Moran'ın deyimleriyle yaşanan değer karmaşasından kaynaklanmaktadır¹⁷.

Romanda başkişi olan aydınların, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarından büyük ölçüde etkilendiklerini görüyoruz. Bu kişiler, geleneksel değerlerin yozlaştığı, ruhtan çok maddenin önem kazandığı çevrelerde ciddi bunalıma girerler.

¹⁶ Turan Karataş da “yazarın her fırsatta ve her mevzuda Samim'i konuşturmak gibi bir kaygısı” bulunduğunu, bunun da yer yer metnin akışını bozan bir kusur olduğunu öne sürüyor: Bk. “Peyami Safa'nın *Yalnızız Romanı*”, *Hece Dergisi, Türk Romanı Özel Sayısı*, S.65/66/67, Ankara, .2002, s.600.

¹⁷ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, s.193.

Kimi, toplumla ve çevresindeki, hatta yakınındaki kişilerle; kimisi de kendi içinde çatışma yaşar. Zaman zaman kuşku ve karamsarlığa düşseler de genelde yazarın sözcüsü konumunda olan aydın bir dostun desteği ile kendilerini bunalıma sürükleyen materyalizmden idealizme yönelerek mutlu sona ulaşırlar.

Yazarın sözcüsü durumundaki aydınların romanlarda çok boyutlu, yaşayan kişiler olarak işlenmediği görülmektedir. Bunların hiçbiri özel yaşamlarıyla tanıtılmaz. Tek işlevleri, bunalımdaki gence (başkişi) yardımcı olmak; bu arada yazarın konuyla ilgili görüşlerini aktarmak; maddiyatçı anlayışın sıkıntısını çeken gençleri idealizme yönlendirerek bunalımdan kurtarmaktır. Bu aydınlar aynı zamanda da romanların iletilerinin doğrudan bildirilmesi görevini de üstlenirler. Çünkü bunalım içindeki başkişiyle konuşmaları sırasında konuyla ilgili düşüncelerini, yargılarını açıklarlar. Sonuçta da onların düşüncelerinin doğru olduğu anlaşılır. Böylece romanlardaki iletiler bu kişilerin açıklamalarında yer almış olur. Berna Moran, Peyami Safa'nın kendi görüşleriyle romanına başladığını ve kişilerle olayları bu görüşü somutlamak için bir araç olarak kullandığını öne sürer.¹⁸

Peyami Safa, romanlarında hem kişisel sorunları, hem de toplumdaki karmaşa içinde bunalmış insanları anlatır. Bu yazıda incelediğimiz romanlardaki başkişilerin çoğu, doğu-batı değerleriyle, materyalizm-idealizm arasına sıkışmış, bunalımlı yarı aydınlardır. Çoğunluğu genç olan bu kişiler, yazarın sözcüsü olduğunu belirttiğimiz gerçek aydınların yardımı, gelişen olayların etkisiyle doğunun batıya, idealizmin materyalizme üstün olduğunu kabullenerek, zihinlerini ve ruhlarını karmaşadan kurtarırlar. Kurtaramayanlar ise kötü sonla yüz yüze gelirler. Böylece de doğru yolu seçmemenin bedelini çoğu kez yaşamlarıyla öderler.

Bir yazısında “*bütün buhranlarımızda aydınının (münevverin veya entellektüelin) mesuliyet payı büyüktür. ...Çünkü devletten evvel kendisine terettüb eden vazifeden kaçmaktadır*”¹⁹ diyerek eleştirdiği aydına romanlarında bunalımdaki gençlere yol gösterme görevini verir. Aynı zamanda kendisinin sözcüsü olan aydınlar da bu görevi çoğu kez başarıyla yerine getirirler. Yazar bu aydınları bilgili, yardımsever, iyi birer kılavuz olarak anlatır; onlara karşı benimsiyici bir tutum takınır; eleştirel bir yaklaşımda bulunmaz.

¹⁸ Moran, *a.g.e.*, s. 277.

¹⁹ Peyami Safa, *Seçmeler*, Haz. Faruk K. Timurtaş, Ergun Göze, s. 75.